

Araştırma Yazıları
Research Papers
البحوث

Osmanlı Döneminde XVI ve XVII. Yüzyıllarda Kurulan Dârülhadislerin Müfredatı, İlmî Seviyeleri ve Kadızâdeliler Hareketinin Dârülhadislerin Çoğalmasındaki Rolü*

Öz: Osmanlı dönemi medreselerini ve bilhassa dârülhadisleri tarih, kültür ve sanat tarihi açısından ele alan çalışmalar mevcutsa da sırf hadis ilmi ve seviyeleri açısından değerlendiren nitelikli ve kapsamlı çalışmalar pek azdır. Dolayısıyla Osmanlı medreselerindeki hadis öğretimi, müfredat ve ilmî seviye hakkındaki bilgilerimiz oldukça sınırlıdır. Bu çalışmanın konusu, kuruluş amaçlarını merkeze alarak XVI ve XVII. yüzyılda açılan dârülhadislerin müfredatını, hadis öğretimini, diğer medreseler arasındaki konumlarını ve ilmî seviyelerini değerlendirmektir. Çalışmamızın temel amacı, konumuzun sınırları çerçevesinde, dârülhadis kurma geleneğinin arka planını tetkik etmek, Dârülhadislerin artmasında Kadızâdeliler hareketinin rolünü tesbit etmek, kriz dönemlerinde Sünnet'e başvurulması ile dârülhadislerin ilişkisini sorgulamak ve son tablilde Osmanlı'dan bize devredilen kültür mirasımıza farklı bir açıdan dikkat çekmektir.

Anahtar Kelimeler: Dârülhadis, Hadis, Müfredat, Medrese, Kadızâdeliler Hareketi.

İbrahim
KUTLUAY**

The Curriculum and Scientific Levels of Dâr al-hadiths Founded in The Ottoman Period in the 16th and 17th Centuries and the Effect of Qadizâde Movement on Increasing the Number of Dâr al-hadiths

Abstract: Although there are studies dealing with Ottoman *madrasahs* and *Dâr al-Hadiths* in terms of history, culture and art history, there are very few qualified and comprehensive studies on *Dâr al-Hadiths* evaluating them only hadith science and their levels point of view. Hence, our knowledge about hadith teaching, curriculum and their levels in Ottoman *madrasahs* is quite limited. Therefore, the primary issue of this paper is to evaluate the dâr al-hadiths founded in the 16th and 17th centuries in terms of merely hadith education, their status among others *madrasas* and their scientific/academic level and quality as the main function and objective set for their foundation. The goal of the paper is to unveil the background of the tradition for establishment of *dâr al-hadith* and, to determine the role of Qadizâde movement in increasing of number of new *dâr al-hadiths* and to question the relationship between emergence of a crisis and recourse to Sunnah as a means of response, via the exemplification of establishment of *dâr al-hadiths* during and against Qadizade movement. In the last analysis, this paper aims to appeal the attention of academic circles to our cultural heritage which we have inherited from Ottoman States.

Keywords: Dâr al-hadith, Hadith, Curriculum, Madrasa, The Qadizâde Movement.

* Bu çalışma, *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası: Âlimler, Müesseseler ve Fikri Eserler II, 16. Asır* (İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 18-20 Aralık 2015) Sempozyumu'nda "Kriz Zamanlarında Kadim Döneme ve Geleneğe Dönüş: XVI. Yüzyıl ve Sonrasında Kadızâdeliler Hareketine Karşı Kurulan Dârülhadisler, Müfredatı ve İlmî Seviyeleri" başlığı altında tebliğ olarak sunulup yayımlanmamış çalışmanın yeni okuma, kaynak ve bilgilerle zenginleştirilmiş ve gözden geçirilmiş hâlidir.

** Prof. Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Hadis Anabilim Dalı. E-Posta: i_kutluay@yahoo.com – ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3149-9556>

Giriş

Hadis okutulan yer anlamına gelen dârülhadis; *dârü's-sünne*, *dârü's-sünneti'n-nebeviyye*, *dârü's-sünneti'l-Muhammediyye* gibi farklı adlarla da anılmaktadır. Bi'setle birlikte Mekke döneminin ilk yıllarında Hz. Peygamber (s.a.v.), ashâbdan Erkam b. Ebi'l-Erkam'ın evini Kur'ân ve hadis öğretimi için kullanmıştır.¹ *Dârülkurrâ* olarak adlandırılan Mahreme b. Nevfel'in Mescid-i Nebevî yakınındaki evi, Medine döneminin ilk yıllarında aynı fonksiyonu icra etmiştir. İlk zamanlarda muhaddisler mescitlerde ders vermişler; ancak öğrenciler çoğalınca mescitler yetersiz hâle gelmiş, dolayısıyla yeni müesseselere ihtiyaç duyulmuştur. *Dârü's-sünne* olarak adlandırılan ilk hadis medreselerinin zuhurunda öncelik Nişâbur'a aittir. İlk dârülhadis, Atabeg Nüreddin Mahmud Zengî (1146-1174) tarafından Dımaşk'ta kurulmuş olup Dârü'l-hadîsi'n-Nûriyye adıyla tanınmıştır.²

Osmanlı Devleti'nde³ ise ilk dârülhadis I. Murat döneminde (1380-1389) Çandarlı Hayreddin Paşa (ö. 789/1387) tarafından İznik'te yaptırılmıştır.⁴ İlk dönem Osmanlı tarihinde II. Murad (1421-1451 yılları arası) tarafından 838/1425 yılında Edirne'de inşa edilen Dârülhadis Medresesi/Edirne Dârülhadîsi,⁵ Süleymaniye medreselerinin inşasına kadar dârülhadisler içinde en yüksek medrese kabul edilmiştir.⁶ Yine Edirne'de II. Selim tarafından bir dârülhadis yaptırılmıştır. Müstakil olarak inşa edilen dârülhadislerin yanı sıra diğer maksatlarla inşa edilen medreselerde hadis kürsülerinin bulunması bir gelenektir.⁷

- 1 Ebû Abdullah Muhammed b. Menî' ez-Zühri İbn Sa'd, *es-Siretü'n-nebeviyye mine't-Tabakâti'l-kübrâ li İbn Sa'd* (Kahire: ez-Zehra li'l-İlâmî'l-Arabî, 1989), 3: 242, 327.
- 2 Nebi Bozkurt, "Dârülhadis," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları, 1993), 8: 527- 529; Makrîzî, *el-Mevâizu ve'l-i'tibar bi zikri'l-hutat ve'l-âsâr* (Beyrut: Dâru Sâdir, ty), 90; İbn Attâr, Ebü'l-Hasen Ali b. İbrahim b. Dâvûd, *el-İ'tikadü'l-hâlis mine's-lekki ve'l-intikâd*, thk. Sad b. Hilâl (Katar: Vizâretül-evkâf ve şu'ni'l-İslâmiyye, 1432/2011): 1: 39.
- 3 Tarihte *Dârüssünne* adıyla anılan ve Nişâbur'da tesis edilen Dârüssünne'nin dârülhadislerin ilk nüvesi olduğu söylenebilir. bk. Bozkurt, "Dârülhadis," 8: 527- 529.
- 4 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1974), 23; Ali Yardım, "Dârülhadis," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları, 1993), 8: 529- 532, İstanbul: 1993: 8: 530; Ziya Kazıcı, *Anahatları İle İslâm Eğitim Tarihi* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1995), 89.
- 5 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1985), 2-3.
- 6 Ali Yardım, "Osmanlı Devrinde Dârülhadîsler," *Osmanlı* içinde, ed. Güler Eren (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999), 167-168; Yardım, "Dârülhadîs," 8: 531; Mehdi Çiftçi, *Süleymaniye Dârülhadîsi* (İstanbul: Kitabevi, 2013), 27.
- 7 Ali Yardım, *Hadis I* (İstanbul: Damla Yayınevi, 1997), 190.

Osmanlı padişahlarından II. Murad, Kanûnî Sultan Süleyman, II. Selim. III. Murad, III. Mehmed, I. Ahmed; padişah annelerinden III. Murad'ın annesi Atik Vâlide Nur-bânu Sultan ve IV. Mehmed'in annesi Turhan Vâlide Sultan; sadrazamlardan Sinan Paşa, Köprülü Mehmed Paşa, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Çorlulu Ali Paşa ve Nevşehirli Damad İbrahim Paşa; ayrıca pek çok şeyhulislâm, paşa ve ağa, dârülhadis yapımına ve bunların himayesine ilgi göstermiştir.⁸

Konumuz genel mânada Osmanlı medrese sistemi olmamakla birlikte aşağıda, "mukayese imkânı sağlaması açısından" ilk kurulan medreselere ve dârülhadislerle kısaca işaret edecek, ardından Osmanlı dârülhadislerinin müfredatını ve ilmî seviyelerini değerlendireceğiz. Çalışmamızın son kısmında ise dinî ve içtimâî buhran döneminin bir ürünü olarak XVII. yüzyılda ortaya çıkan Kadızâdeliler hareketi⁹ ile dârülhadislerin sayıca artmasının münasebeti sorgulanacak ve bununla ilgili değerlendirmeler yapılacaktır.

1. XVI ve XVII. Yüzyıllarda Kurulan Dârülhadisler ve Kuruluş Amaçları

Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilerden öğrendiğimize göre sadece XVII. asırda İstanbul'u hariç tutup Anadolu için ifade edersek Erzurum'da 1, Urfa'da 3, Ayıntab'da 7, Adana'da 3, Tokat'ta 1, Amasya'da 1, Ankara'da 3, Beypazarı'nda 1, Manisa'da 7, Akhisar'da 1, Bursa'da birkaç, İznik'te 1, Denizli'de 1, Antalya'da 1, Ozkur Köyü'nde 1, Mudurnu'da 1 dârülhadis bulunmaktaydı. Dârülhadislerin sayısı bunlardan ibaret olmayıp liste devam etmektedir. Hususi binası olmayıp da câmilerinde hadis okunan yerlere ise Kayseri, Diyarbakır, Van ve Bor misâl verilebilir.¹⁰

Kanûnî Sultan Süleyman devrinde (1520-1566) dârülhadis sayısının arttığı dikkat çekmektedir. XVI. yüzyılda, Kanûnî'nin Mimar Sinan'a inşa ettirdiği Süleyma-

8 Yardım, "Dârülhadis," 8: 532.

9 Kadızâdeliler Hareketi, Osmanlılar'da XVII. vaizler zümresinin başlatmış olduğu dinî ve sosyal hareketin ismidir. IV. Murad döneminin vâizlerinden olup babası kadı olduğu için kadızâde diye anılan Kadızâde Mehmed Efendi'ye (ö. 1045/1635) nisbetle Kadızâdeliler Hareketi olarak adlandırılmıştır. Bu hareket IV. Murad, Sultan İbrahim ve IV. Mehmed devirlerinde devam etmiştir. Geniş bilgi için bk. Semiramis Çavuşoğlu, "Kadızâdeliler," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 2001), 24: 100-102. Necati Öztürk, *Islamic Orthodoxy Among the Ottomans in the Seventeenth Century with Special Reference to the Qadi-Zade Movement* (Doktora Tezi, Edinburgh University 1981); Semiramis Çavuşoğlu, *The Kadizade Movement: An Attempt of Şerî'at Minded Reform in the Ottoman Empire* (Doktora Tezi, Princeton University, 1990).

10 Yardım, *Hadis I*, 191-192. Evliya Çelebi; Kahire, Hicaz, Suriye, Filistin, Yunanistan, Bulgaristan, Arnavutluk ile Yugoslava'nın çeşitli eyaletlerindeki dârülhadislerin de sayısını vermektedir. Bk. Yardım, *Hadis I*, 192.

niye Dârülhadisi (1552-1557) ve Vefa semtindeki Hüsrev Kethüda Dârülhadisi, Kanûnî'nin eşi Haseki Hürrem Sultan Dârülhadisi (965/1558)¹¹ "ihtisas medreseleri" arasında yer almaktadır. Ayrıca Amasya'da Osman Çelebi (933/1526), Eyüp semtinde Defterdar Mehmed Çelebi (948/1541), Beyazıt'ta Papasoğlu (949/1542), İstanbul Vilayet Konağı yakınında Sofu Mehmed Paşa (950/1543'ten önce), Demirkapı'da Mehmed Ağa Dârülhadisleri (961/1553'ten önce) XVI. yüzyılda açılan dârülhadislerdendir.¹² Bunları takiben II. Selim ve III. Murad devrinde de dârülhadis yaptırma geleneği devam etmiştir.¹³

XVII. yüzyılda ise Osman Efendi (ö. 1064/1654), Fudayl Efendi (ö. 1064/1654), İbrahim Ağa (ö. 1067/1656), Sinan Ağa (ö. 1067/1656), Kumkapı'da İbrahim Paşa Atık (ö. 1067/1656'dan önce), Damad Mehmet Efendi (I. Ahmed devrinde 1603/1617), Turhan Vâlide Sultan (ö. 1074/1663), Bosnevî İsâ Efendi (ö. 1073/1662), Çivizâde (ö. 1075/1664), İzzet Efendizâde (ö. 1098/1687), Burhan Efendi (ö. 1099/1687), Merzifonlu Kara Mustafa Paşa (ö. 1002/1609) gibi vâlide sultanların, paşa ve âlimlerin adlarını taşıyan medreseler inşa edilmiştir.¹⁴

Süleymaniye Dârülhadisi'ni müteakip kurulan dârülhadisler, çoğunlukla külliye bünyesinde "mihver eğitim müessesesi" konumunda olup aynı külliye içerisinde dârülkurra ile hankâh, dergâh veya zâviye gibi kurumları da barındırmaktaydı.¹⁵ Bunlar dikkate alındığında dârülhadislerin külliyelerin ana unsuru olduğu ifade edilebilir.

Osmanlı döneminde XVI ve XVII. yüzyıllarda kurulan dârülhadislerin kuruluş amaçlarına gelince bu konuda doğrudan bilgi, dârülhadislerin vakfiyesinden elde edilebilmektedir. Nitekim dârülhadislerle ilgili vakfiyelerde verilen bilgilere baktığımızda bunların amaçları ile ilgili olarak "*Ehâdis-i nebeviyye ve ahbâr-i Mustafaviyyenin*

11 Yardım, "Osmanlı Devrinde Dârülhadisler," 166-167; Yardım, "Dârülhadis," 8: 530; Çiftçi, *Süleymâniye Dârülhadisi*, 29; Cahit Baltacı, *XV ve XVI. Yüzyılda Osmanlı Medreseleri* (İstanbul: İrfan Matbaası, 1976), 2: 884.

12 Yardım, "Dârülhadis," 8: 531.

13 Geniş bilgi için bk. Ahmet Gül, *Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Dârülhadislerin Yeri*, (Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 1989), 190-258; Çiftçi, *Süleymâniye Dârülhadisi*, 28-29.

14 Çiftçi, *Süleymâniye Dârülhadisi*, 31; Yardım, "Osmanlı Devrinde Dârülhadisler," 169-170. Daha sonraki yüzyılda inşa edilen dârülhadislerle ilgili olarak bk. Çiftçi, *Süleymâniye Dârülhadisi*, 31 vd. Kazıcı, XVIII. yüzyılda yapılan nüfus sayımı için bastırılan istatistiğe göre, İstanbul'da tespit edilen 11 dârülhadisin isim yer ve bânilerini zikreder. bk. Kazıcı, *Anahatları İle İslâm Eğitim Tarihi*, 89.

15 Bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, 33, 34.

naklonulması, "kemâl-i dirâyet ile hadîs-i şerîf nakletmek" gibi ifadelere rastlıyoruz.¹⁶ Şu hâlde söz konusu vakfiye kayıtları esas alındığında dârülhadislerin kuruluş amaçları, rivayet ve dirayet kuralları çerçevesinde "hadîs okumak ve nakletmek" şeklinde özetlenebilir. XVI. yüzyılda dârülhadîs yapımında dikkat çekici bir artışın yaşandığını görüyoruz. Söz konusu yüzyılda dârülhadîs sayısının artmasının sebepleri üzerinde son kısımda duracağız. Dârülhadîslerde hadîsle ilgili nasıl bir müfredatın takip edildiği ve hangi kitapların okutulduğu önem arz etmektedir.

2. Dârülhadîslerde Hadîsle İlgili Müfredat ve Takip Edilen Kitaplar

Hemen belirtelim ki dârülhadîslerde hadîsle ilgili hangi eserlerin okunduğunu tam olarak tespit etmekte güçlük yaşandığı gibi bu müesseselerde hadîsin dışında ne tür derslerin okutulduğu konusunda da tafsillatlı malumata sahip değiliz. Bununla birlikte dârülhadîslerin müfredatı vakfiyeler, icazetnâmeler, tabakât ve biyografî eserleri, şehir tarihleri, seyahatnâmeler, arşiv belgeleri ve Medresetü'l-Mütehassîsîn'in ders programı vasıtasıyla tesbit edilebilir.¹⁷ Ancak dârülhadîsin yer aldığı şehre ve döneme dair bir şehir tarihi varsa, o dönemden kalan bir icazetnâme tesbit edilebilirse veya tabakât ve biyografi eserlerinin satır araları dikkatli bir tarzda okunursa müfredatla ilgili bazı bilgilere ulaşılabilir.

Bu bağlamda dönemin ulemâsının kitaplarında kaydettiği bilgilerden ve medrese vakfiyelerinden hareketle denebilir ki dârülhadîs medreselerinde başta hadîs ve hadîs ilimleri olmak üzere tefsir ve ona dair ilimler okutulmuştur. Ayrıca fıkıh gibi diğer dinî ilimlerin de okutulduğu ve bazı yardımcı kaynaklara başvurulduğu sonucu çıkarılabilirse de¹⁸ fıkıh ve kelâm gibi ilimlerin okutulup okutulmadığına dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır.¹⁹ Ancak Edirne Dârülhadîsî'nin 838/1435 tarihli vakfiyesinden anlaşıldığına göre, burada şer'î ilimlerin, edebî fen ve sanatların, hadîs ve hadîsle ilgili diğer ilimlerin okutulması öngörülmüştür. Keza Papasoğlu Dârülhadîsî'nin 949 tarihli vakfiyesine göre, burada hadîs, tefsir ve sair ilimlerin okutulacağı kaydedilmiştir.²⁰ Şu hâlde hadîsin yanında tefsir ve ona dair

16 Yardım, "Osmanlı Devrinde Dârülhadîsler," 171; Çiftçi, *Süleymâniye Dârülhadîsi*, 34.

17 bk. Ekrem Yücel, "Osmanlı Devri Dârü'l-Hadisleri ve Hadîs Eğitimi," (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2012), 255.

18 Kazıcı, *Anahatları İle İslâm Eğitimi Tarihi*, 89; Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri* (İstanbul: 1984), 45, 46; Memiş, "Anadolu Hadîs Geleneğinde Edirne Dârülhadîsî'nin Yeri," 122.

19 Yücel, Osmanlı Devri Dârü'l-Hadisleri ve Hadîs Eğitimi, 250-251.

20 Kaynakları için bk. Yücel, Osmanlı Devri Dârü'l-Hadisleri ve Hadîs Eğitimi, 251.

ilimlerin okutulduğu bir yerde bu ilimlerin semeresi olan fıkıh ilminin okutulması düşünülemez. Ancak Süleymaniye Medresesi²¹ gibi külliye tipi büyük medreseler içinde fıkıh ilminin de okutulduğu farklı bölümlerin olduğu gözden ırak tutulmamalıdır. Buna göre Süleymaniye Külliyesi'nde, Dârülhadis Medresesi'nin yanında genel müfredatlı medresenin de mevcut olduğu dikkate alındığında hadis ilimlerinin Dârülhadis'te, fıkıhın ise genel müfredatlı medresede okutulduğu söylenebilir. Hangi ilimlerin okutulacağı medreseden medreseye değişebildiği gibi vakfiyedeki şartta ve müderris sayısına göre de farklılık arz ettiği ifade edilebilir. Bu bakımdan Yücel, bu problemi; a. Sadece hadis okutulan dârülhadisler, b. Hadisle birlikte tefsir okutulan dârülhadisler, c. Hadis, tefsir ve fıkıh okutulan dârülhadisler şeklinde üçe ayırarak çözmeye çalışmıştır.²²

Bu noktada medreselerde hadise dair ne tür kitapların okutulduğu da önem arz etmektedir. Bunu dönemin âlimlerinin yazdıkları biyografik eserlerden istifade ile belli ölçüde tespit etmek mümkündür. Meselâ XVI. yüzyılda yaşamış Osmanlı ulemâsından Taşköprizâde Ahmed Efendi (ö. 968/1561) öğrenciliğinde okuduğu dersleri, sırasıyla Begavî'nin (ö. 516/1122) *Mesâbîhu's-sünne'si*, Sâğânî'nin (650/1252) *Meşâriku'l-envâr*'ı, Buhârî'nin (ö. 256/870), *el-Câmiu's-sahîh*'i ve Kâdî İyâz'ın (544/1149) *eş-Şifâ'sı* şeklinde belirtmiştir.²³

Taşköprizâde "müderris olarak" otuzlu²⁴ medreselerden İstanbul Hacı Hasanzâde Medresesi'nde Begavî'nin *Mesâbîhu's-sünne'sinin* tamamını, kırklı medreselerden sayılan İstanbul Kalenderhâne Medresesi'nde Begavî'nin mezkûr eserinin başından kitâbü'l-büyû' kısmına kadar, İstanbul Koca Mustafa Paşa Medresesi'nde *Mesâbîhu's-sünne'nin* bir bölümünü okutmuştur. Taşköprizâde 936/1529 yılında atandığı kırklı medreselerden olan Üsküp İshâkiye (İshâk Paşa) Medresesi'nde ise *Mesâbîh*'in yanı sıra *Meşârik*'in tamamını okuttuğunu haber vermektedir. O, ellili medreselerden 944/1537 yılında atandığı İstanbul'daki Vezir Mustafa Paşa Medresesi'nde, kırklı medreseler içinde yer alan İstanbul'daki Kalenderhâne Medresesi'nde yarısını okuttuğu *Mesâbîh*'in kalan kısmına devam etmiştir. Dâhil medreselerinde Buhârî'nin *el-Câmi*'inin okutulduğu bilinmektedir. Meselâ

21 Medrese-i evvel, sâni, sâlis ve râbi' isimleriyle dört medrese, bir tıp medresesi ve dârüşşifâ ile dârülhadisten müteşekkil olup 1550-1557 yılları arasında bina olunmuştur. Bk. Mehmet İpşirli, "Medrese," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2003), 28: 328.

22 Yücel, Osmanlı Devri Dârü'l-Hadisleri ve Hadis Eğitimi, 256-257.

23 Taşköprizâde, İsmâüddîn Ebü'l-Hayr Ahmed Efendi. *Hadâiku's-Şekâik* (Şekâik-ı nu'maniye Terçümesi), çeviren Mecdi Mehmed Edirneli (Dârü't-tibâati'l-âmiri, y.y., 1269), 557.

24 Müderrisin yevmiesinin 30-55 akçe olduğu medrese.

Taşköprizâde bu kategorideki medreselerden Edirne Üç Şerefeli Medrese'de Buhârî'nin *el-Câmi'*inin dokuz cildinden ancak birinci cildini okutmuştur. O, altmışlı medreselerden Edirne II. Bayezid Medresesi'nde Buhârî'nin *el-Câmi'*inin bir kısmını okuttuktan sonra Sahn Medresesi'nde aynı esere devam edip bitirdiğini ifade etmektedir.²⁵ Taşköprizâde'nin vermiş olduğu bu bilgilerden hadis dersinde hangi kitabın okutulacağına genellikle müderrisin seçimine bırakıldığı, ancak bu konuda bir geleneğin olduğu ve müderrisin aynı derecedeki medresede farklı bir eseri okutabildiği anlaşılmaktadır.

Uzunçarşılı, Osmanlı medreselerinde okutulan dersler arasında tefsir, hadis, fıkıh, usûl-i fıkıh, kelim ve Arapça gibi ilimlerin adlarını zikreder ve hangi kitapların okutulduğunu ve müelliflerin isimlerini sıralar.²⁶ Nitekim Muhaşşî Sinan Efendi (ö. 986/1578) ve Ahîzâde Mahmud'un (ö. 1574-1627) biyografilerinde, sözü edilen âlimler Süleymaniye Dârülhadisi'ne müderris olarak atandıklarında burada hadis ilminden başka tefsir dersi de okuttuklarını haber vermişlerdir.²⁷ XVI. yüzyılda hesap, heyet, ilm-i hikmet, mantık ve belağat gibi derslerden başlayarak furû-i fıkıhtan Hanefî fakihlerinden Merginânî'nin (ö. 593/1197) *Hidâye*'sinin ve şerhlerinin, usûl-i fıkıhtan Sâdüddîn Teftâzânî'nin (ö. 791/1389) *et-Telvîh* adlı eserinin, Adududdîn Abdurrahman İcî'nin (ö. 756/1355) *Şerh-i Adud'*unun, akâidden Ebû Hafs Nesefî'nin (ö. 637/1142) *Akâid* metni ile buna dair *Şerh-i Akâid-i Nesefiyye* gibi şerhlerin, Sâdüddîn Teftâzânî'nin *Şerh-i Akâid*'inin, tefsirden Zemahşerî'nin (ö. 538/1143) *Keşşâf*'ının, usûl-i hadisten daha çok İbn Hacer'in (ö. 852/1448) *Nuhbetül-fiker*'inin okutulduğu anlaşılmaktadır.²⁸ Tetimme (Dâhil) medreseleri ile hâric ellili medreselerinde "derse başlamadan evvel" yukarıda da zikredilen *Meşâriku'l-envâr*, *Mesâbihu's-sünne*, Buhârî'nin *el-Câmi'i* ve Müslim'in *el-Câmi'i* gibi eserlerden bir miktar hadis okunduğu bilinmektedir.²⁹

Bütün bu bilgilerden dârülhadislerin sadece hadis ilminin okutulduğu yerler değil, hadis ilmine diğer ilimlere göre daha fazla yer verilen medreseler olduğu

25 Taşköprülüzâde, *Şekâiku'n-nu'mâniyye*, 557, 558; Baltacı, *XV ve XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri*, 362-363; Ayşe Z. Furat, "Fâtih ve Süleymâniye Medreselerinde Verilen Din Eğitimi," (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2004), 73-83; Elif Erdem, "Anadolu'daki Dârülhadislerin Mahiyeti," *Anadolu'da Hadis Geleneği ve Dârülhadisler Sempozyumu* (Samsun 2011), 187.

26 Bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, 29-31.

27 Erdem, "Anadolu'daki Dârülhadislerin Mahiyeti," 188.

28 Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, 21-23; Cahit Baltacı, *İslâm Medeniyeti Tarihi* (İstanbul: İFAV, 2005), 169.

29 Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, 28-29.

sonucu çıkarılabilir. Uzunçarşılı, “fakülte niteliğinde” şeklinde tavsif ettiği yüksek dereceli medrese konumundaki Sahn-ı Semân (sekiz avlu)³⁰ medreselerinde³¹ okutulan kitapların adını zikretmez.³² Nitekim o, “Süleymaniye Dârülhadisi’nde usûl-i hadis ve hadis okutuluyordu” demekle yetinmiş, Hüseyin Hüsâmeddin ise “Osmanlı dârülhadislerinde hadis ilminden rivayet, dirâyet, isnad, terâcîm-i ahvâl (râvi biyografisi) ve tenkid-i akvâl-i rivayete dair konular (usûl-i hadis) okutuluyordu” diyerek daha ayrıntılı bilgi vermiştir.³³

Osmanlı döneminde ilk medreselerde, temel olması bakımından âlet ilimlerinden sarf, nahiv ve mantık dersleri okutulurdu; daha sonraki eğitim hayatında bunlara tefsir, hadis ve kelim dersleri ilave edilmiştir.³⁴ Daha önemlisi Fâtih döneminde (1451-1481) medreselerde dinî ilimlerin yanında aklı ilimlere de yer verilmiştir. Nitekim Fâtih, ilmine çok değer verdiği Ali Kuşçu’yu (ö. 1474) İstanbul’a getirtmiştir. Ali Kuşçu, Fâtih medreselerinin müfredatının belirlenmesinde Vezir Mahmut Paşa ile birlikte çalışmış,³⁵ ayrıca matematik ve astronomi gibi müsbet ilimlerin öğretiminde katkı sağlamış, hatta bir matematik okulu açmıştır.³⁶ Konumuz XVI ve XVII. yüzyıllarda açılan dârülhadisler ve müfredatları olsa da nasıl bir süreç takip edildiğini görmek ve Süleymaniye Dârülhadisi ile karşılaştırabilmek için Sahn-ı Semân medreselerinde okutulan derslere kısaca bakmamız faydalı olacaktır.

a. Sahn-ı Semân medreselerinde okutulan dersler

Kurulduğu dönemde tıp ve matematik fakültelerini bünyesinde barındırmayan ve İlahiyat, İslâm Hukuku ve Arab Edebiyatı diyebileceğimiz fakültelerden oluşan Sahn-ı Semân medreseleri, Süleymaniye medreseleri yapıncaya kadar en üst derecede medrese kabul edilmiş ve kelim, fıkıh ve tasavvuf ilimlerini mezcet-

30 Mehmet İpşirli, “Sahn-ı Thaman,” *Encyclopedia of Islam El.* (Leiden: E.J. Brill, 1980), 8: 842-843.

31 Kuruluşu: 1463-1470.

32 Fahri Unan, “Sahn-ı Semân,” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 2008), 35: 533.

33 Salih Karacabey, “Hadis Öğretiminde Medrese ve Dârü'l-hadislerin Yeri,” *Anadolu’da Hadis Geleceği ve Dârü'l-Hadisler Sempozyumu* (Samsun 2011), 229, (Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, 269’dan naklen).

34 Salih Karacabey, “XV ve XVI. Asır Osmanlı Medreselerinde Hadis Öğretimi,” *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1992): 234; Furat, “Fâtih ve Süleymâniye Medreselerinde Verilen Din Eğitimi,” 69.

35 Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti’nin İlmiye Teşkilatı*, 30; Kazıcı, *Anahatları İle İslâm Eğitim Tarihi*, 92.

36 Kazıcı, *Anahatları İle İslâm Eğitim Tarihi*, 80; ayrıca bk. Mustafa Şanal, “Osmanlı Devleti’nde Medreselerde Ders Programları, Öğretim Metodu, Ölçme ve Değerlendirme, Öğretimde İhtisaslama Bakımından Genel Bir Bakış,” *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, İstanbul’un Fethi 550. Yıldönümü (2003), 151.

miştir. Bu medrese ağırlıklı olarak tefsir, fıkıh, fıkıh usulü, kelim ve Arab dili üzerine tedrisat yapmakta idi.³⁷ Bir fikir vermesi bakımından burada okutulan ilimlere göz attığımızda, bunların genelde iki grupta toplandığını görürüz:

1. Dinî ilimler: Kur'ân, hadîs, fıkıh, akâid, kelim ve tefsîr.

2. Beşerî bilimler ve fen bilimleri: Âlet ilimlerinden mantık, belâgat, lügat, nahiv, meânî, bed'î; beşerî ilimlerden ilm-i hikmet, tarih, coğrafya ve felsefe, fen bilimlerinden hendese, hesap, astronomi ve tıp.³⁸ Bu ilimlerin birçoğunu bir arada okutan medreseler olduğu gibi, bir veya birkaçını okutan medreseler de vardı.³⁹

Medreselerin derecelerine göre okutulan kitaplara baktığımızda karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır:

a. En alt derecedeki müderrisler: *Şerh-i Metâlî*,⁴⁰ *Şerh-i Tevâlî*,⁴¹ *Mutavvel*⁴² ve *Hâşîye-i Tecrîd*⁴³ gibi eserleri,

b. Bir üst kademedeki müderrisler: Beleğatla ilgili bir eser olan *Miftâh*'i,⁴⁴

c. Ondan bir üst kademedeki müderrisler: Teftâzânî'nin *Telvih*'ini,⁴⁵

d. En üst kademedeki müderrisler: *Şerh-i Akâid*⁴⁶ adlı kitabı, Merginânî'nin *Hidâye'sini*, *Zemahşerî'nin Keşşâf*'ını, *Tefsîr-i Kâdî Beyzâvî*'yi ve kendi seçtikleri diğer kitapları okuturlardı.⁴⁷

37 Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmî Teşkilatı*, 33.

38 Kazıcı, *Anahatları İle İslâm Eğitim Tarihi*, 80; Selahattin Yıldırım, *Osmanlı İlim Geleneğinde Edirne Dârülhadisi ve Müderrisleri* (İstanbul: Dârülhadis, 2001), 49; Şanal, "Osmanlı Devleti'nde Medreselerde Ders Programları," 151.

39 Memiş, "Anadolu Hadis Geleneğinde Edirne Dârülhadisi'nin Yeri," *Anadolu'da Hadis Geleneği ve Dârü'l-Hadisler Sempozyumu* (Samsun: 2011), 122.

40 *Şerhu Metâlîü'l-envâr*: Ebû's-Senâ Sirâcüddin Mahmûd Sirâceddin el-Urmevî'nin (ö. 682/1283) mantıkla ilgili *Metâlîü'l-envâr*'ı üzerine Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed Tahtânî Râzî, (ö. 766/1365) tarafından yapılan şerh.

41 Şemseddin el-İsfahânî'nin, Kadî Beyzâvî'ye (ö. 685/1286) ait kelama dair *Tavâliu'l-envâr min metâlî'l-enzâr* adlı eserine yaptığı şerhin hâşîyesi.

42 *el-Mutavvel*: Kazvî'nin *Telhîsü'l-Miftâh*'ı üzerine Sa'deddin Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) yazdığı şerhtir.

43 Nasîrüddin-i Tûsî'nin *Tecrîdü'l-kelem* adlı eserine Şemseddin el-İsfahânî'nin yazdığı şerh üzerine Seyyid Şerîf el-Cürçânî'nin (ö. 816/1413) yazdığı hâşîye.

44 *Miftâu'l-ulûm*: Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî'nin adlı Arap grameri ve belâgatına dair eser.

45 *Telvih*: Sadrüşşeria'nın Hanefî fıkıh usulüne dair *Tenkihu'l-usûl* adlı eserine Teftâzânî (ö. 792/1390) tarafından yazılan hâşîye.

46 Necmeddin en-Nesefî'nin (ö. 537/1142) akaide dair risâlesine Sa'deddin et-Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) yazdığı şerh.

47 Kenan Yakupoğlu, "Osmanlı Medrese Sistemi ve Felsefesi," (Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1997), 81-82; Memiş, "Anadolu Hadis Geleneğinde Edirne Dârühadisi'nin Yeri," 123.

Baltacı; *Hâşîye-i tecdîd*⁴⁸ sınıflarında fıkıh, belağat ve kelim gibi dinî ilimlerin okutulduğunu, ancak hadis dersine yer verilmediğini; otuzlu, kırklı ve hâriç ellili medreselerde diğer ilimlerin yanında hadis ilminden Begavî'nin *Mesâbihu's-sünne'sinin*; dâhil, Sahn ve altmışlı medreselerde ise Buhârî'nin *el-Câmi'*inin okutulduğunu belirtmektedir.⁴⁹ İlk medreselerde *Mesâbih* ve *Meşârik* gibi derleme hadis eserleri okutulurken müteakip dönemde Buhârî'nin *el-Câmi'*i gibi eserler takip edilmekteydi.

b. Süleymaniye Dârülhadisi'nde okutulan dersler

Sahn-ı Semân medreselerinde mevcut olan yukarıda kaydettiğimiz fakülterlere ilaveten Süleymaniye medreselerine tıp, riyâziye (matematik) ve dârülhadis fakülteleri ilave edilmiştir. Süleymaniye Külliyesi içinde medrese-i evvel, sâni, sâlis ve râbi' ile dârüttıb, dârüşşifâ ve dârülhadisten müteşekkildi. Dârüttıb, dârüşşifâ ve dârülhadis medreseleri "ihtisas medresesi" veya "meslekî medrese" konumundaydı. Atâî'nin, Kanûnî Sultan Süleyman'ın hayrâtı hakkında bilgi verirken "*H. 964 senesinde dört medrese-i refî'l-bünyân âbâd edip ta'lim-i ilm-i edyân ve ilm-i ebdân için bir dârü'l-hadis ihdîs ve icad ve bir dârü'l-etibba bünyâd eyledi*"⁵⁰ ifadesinden Kanûnî'nin dinî ilimlerin tedrisi için dârülhadis, tıp ilimlerinin okutulması için dârületibbâ açtığı anlaşılmaktadır. Şu kadar var ki Kanûnî, diğer medreselerle birlikte şeyhulislâma bağladığı Dârülhadîs'i en yüksek ihtisas medresesi olarak belirlemiştir. Buranın müderrisi olan bir 'lim, isterse en yüksek derecede mevleviyet kadınlıklarından birine atanırdı.⁵¹

Dârülhadislerde okutulan derslere gelince ihtisas medreselerinde hadise dair hangi eserlerin okunduğunu tam olarak tespit etmede güçlük yaşandığını daha önce kaydetmiştik. Bununla beraber Süleymaniye Dârülhadisi'nde rivayet, dirâyet, hadis usûlü, isnad, râvi biyografileri, tenkid-i ahvâl-i rivâyete (isnad ve metin tenkidi) dair konuların okutulduğu, rivayetlerin senedleriyle birlikte ezberletildiği tahmin edilmektedir.⁵²

48 *Hâşiyetü't-Tecdîd*: Nasirüddin-i Tûsî'nin *Tecdîdü'l-kelem* adlı eserine Şemseddin el-İsfahânî'nin yazdığı şerh üzerine Seyyid Şerîf el-Cürçânî (ö. 816/1413) tarafından kaleme alınan hâşîye. Kelamdan söz konusu adlı eser okutulduğundan bu adla anılan medrese.

49 Baltacı, *XV ve XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri*, 37-46; Erdem, "Anadolu'daki Dârülhadislerin Mahiyeti," 186.

50 Atâullah b. Yahya Nev'izâde Atâî, *Hadâiku'l-Hakâik fi Tekmileti's-Şakâik* (İstanbul 1268): 1: 100.

51 Bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, 38.

52 Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, 21; Çiftçi, *Süleymaniye Dârülhadisi*, 33.

Süleymaniye Dârülhadisi'nde okutulduğu kesin olan eserlerin yanında, okutulması muhtemel eserler de vardır. Öyle ki Süleymaniye Medresesi'ne verilen ya da Kanûnî tarafından Süleymaniye Kütüphanesi'ne bağışlanan eserler arasında Kirmânî (ö. 786/1384), İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449) ve Kastallânî (ö. 923/1517) gibi şârihlerin *Sahîh-i Buhârî* üzerine yaptıkları şerhlerin yanında Tahâvî (ö. 321/933), Begavî (ö. 516/1122), Nevevî (ö. 676-1277), Hatîb et-Tebrizî (ö. 741/1340), Zehebî (ö. 748/1348), Süyûtî (ö. 911/1505), İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567) Münâvî (ö. 1031/1622), Münzirî (ö. 1350/1932) gibi ulemânın hadisle ilgili bazı eserlerinin bulunması, mezkûr medresede söz konusu âlimlerin eserlerinin okutulmuş olabileceğini düşündürmektedir.⁵³

Ayrıca Süleymaniye vakfiyesinin sonunda yer alan eser isimlerinden hareketle Süleymaniye Dârülhadisi'nde ne tür derslerin okunduğu hakkında bir fikir edinmek mümkündür. Farklı zamanlarda ve müderrise bağlı olarak değişmekle beraber ana hatlarıyla aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere şu eserlerin isimleri geçmektedir:

Tablo: Süleymâniye Dârülhadisi'nde Okutulan Dersler ve Kitaplar

A. HADİS KİTABI	B. SAHÎH-İ BUHÂRÎ ŞERHLERİNDEN	C. DERLEME VE ŞERH TÜRÜ HADİS KİTAPLARINDAN	D. USÛL-İ HADİSTEN
<p>1. Sahîh-i Buhârî, 2. Sahîh-i Müslim, 3. Sünen-i Ebî Dâvûd.</p>	<p>1. İbn Hacer'in <i>Fethu'l-bârî'si</i>, 2. Kirmânî'nin <i>el-Kevâki-bü'd-derârî fi şerhu Sahîh-i Buhârî'si</i>.</p>	<p>1. Begavî'nin <i>Mesâbîhu's-sünne'si</i>, 2. Kâdî İyâz'ın eş-<i>Şifâ'sı</i>, 3. İbnü'l-Esir'in <i>Câmiu'l-usûl'ü</i>, 4. Sâgânî'nin <i>Meşâriku'l-envâr'ı</i>, 5. İbn Melek'in <i>Meşâriku'l-envâr şerhi Mebâriku'l-ezhâr'ı</i>, 6. Nevevî'nin <i>Kitâbü'l-erbaîn'i</i>.</p>	<p>1. İbnü's-Salâh'ın <i>el-Mukaddime'si (Ulûmü'l-hadis)</i>, 2. İrâkî'nin <i>Elfiye'si</i>, 3. İbn Hacer'in <i>Nuhbetü'l-fiker'i</i> ve <i>Nüzhëtü'n-nazar'ı</i>.</p>

53 Geniş bilgi için bk. Çiftçi, *Süleymâniye Dârülhadisi*, 178-179.

Yukarıdaki tabloda yer alan eserlerden orta dereceli medreselerde metin olarak Sâğânî'nin (ö. 650/1252) *Meşâriku'l-envâr*'ı ve Begavî'nin *Mesâbîhu's-sünne*'si gibi eserlerin, ileri seviyede ise Buhârî'nin *el-Câmi'*inin okunduğu, metinle beraber usûl konularına da yer verildiği, ancak usûl konularının daha alt basamakta yer alan medreselerde okutulduğu söylenebilir.⁵⁴ Okutulan derslerin çeşitliliğine bakıldığında daha çok klasik usûle uygun olarak başta *Sahîhayn*, bunları takiben Ebû Dâvud'un *Sünen*'i üzerinde yoğunlaşıldığı, Buhârî şerhlerinden daha çok İbn Hacer'in *Fethu'l-bârî*'sinin, Aynî'nin *Umdetü'l-kârî*'sinin okunduğu, derleme eserlerden Begavî'nin *Mesâbîhu's-sünne*'sinin ve Sâğânî'nin *Meşâriku'l-envâr*'ının da okunan eserler arasında yer aldığı söylenebilir. Bütün bunlardan müfredatta hadise dair eserlerin mahdut olduğu ve hangi eserin okutulacağına dair bağlayıcı bir hükmün bulunmadığı anlaşılmaktadır.

Netice itibariyle ileri seviyedeki medreselerde rivâyetü'l-hadisle ilgili Buhârî'nin *el-Câmi'*i gibi temel bazı hadis kitaplarının okutulmasının yanı sıra sened bilgisi, râvi biyografileri, cerh ve ta'dîl gibi dirâyetü'l-hadis konularının ve bunlara dair eserlerin de okutulduğu ve hadislerin senedleriyle birlikte ezberletildiği ifade edilebilir.⁵⁵ Dârülhadislerde hadis okutulmasının şart olduğu, vakfiyede belirtilmişse⁵⁶ öncelikle hadis eserlerinin okutulduğu ve medreselerin genel eğitim uygulaması doğrultusunda kitap seçiminin müderrise bırakıldığı söylenebilir.⁵⁷ Ayrıca Osmanlı medreselerinde tedricî bir metodun takip edildiği, okunacak kitapların kolaydan zora doğru olacak şekilde belirlendiği, metinle beraber şerhinin de okutulduğu, usûl kitaplarının takip edildiği,⁵⁸ bir eserin mutlaka tamamının okunmasının zorunlu olmadığı ve kitabın kalan kısmının ileriki saffhalarda tamamlanabildiği anlaşılmaktadır.

54 Yücel, "Dârülhadislerin Müfredatı ve Eğitimi," 285, 290.

55 Baltacı, *XV ve XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri*, 21; Erdem, "Anadolu'daki Dârülhadislerin Mahiyeti," 187. *Kevâkib-i seb'a* gibi kaynaklarda zikredilmesinden hareketle XVIII. yüzyıla denk gelen 1155/1741'de ayrıca usûl-i hadis okutuluyordu. XVIII. yüzyılda yaşamış âlimlerden olan Abdullâh Ahiskavî (ö. 1268/1803) medresede metin olarak Buhârî'nin *Sahîh*'ni ve ayrıca usûl-i hadis okuduğunu, bunun için Birgivi'nin *Risâle fi usûl-i hadis* adlı eseri ile bu esere ait Dâvud-i Karsî şerhini (Geniş bilgi için bk. İbrahim Kutluay, "Dâvud-i Karsî'nin Şerhu Usûli'l-hadis li'l-Birgivi Adlı Eserinin Kaynakları, Metodu ve Sünnetle İlgili Görüşleri," *Dâvud-i Karsî Sempozyumu, Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* (Aralık 2015) takip ettiklerini ifade etmiştir. Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, 1: 125-126.

56 Süleymaniye vakfiyesinde hadis ve hadis ilimlerine dair eserlerin listesi için bk. Yılmaz, *Kânûnî Vakfiyesi Süleymaniye Külliyesi* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2008), 977-979.

57 Yardım, "Dârülhadis," 8: 532.

58 Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, 39.

3. Osmanlı Medrese Sistemi İçinde Dârülhadislerin Statüsü, Önemi ve İlmî Seviyeleri

Dârülhadislerin statüsünü doğru tespit edebilmek için Osmanlı medrese sistemini ve bu husustaki değişik zamanlardaki gelişme ve düzenlemeleri, ayrıca medreseler arasındaki hiyerarşiyi iyi bilmek gerekir. Dolayısıyla bu hususa kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Osmanlı'da medreseler "ihtisas medreseleri" ve "genel eğitim medreseleri" olmak üzere iki gruba ayrılmakta;⁵⁹ Osmanlı medrese sistemi içinde dârülhadis, dârüt-tıb ve dârülkurra, "üç ihtisas medresesi"ni oluşturmaktadır. Ayrıca dârülhadislerin hepsi ihtisas medresesi hüviyetinde değildir; zira yirmi akçe maaş alan "on iki derece"den oluşan müderrislik kademelerinin ilk kademesinden (ibtidâ-i hâric) son pâyeden maaş alan her seviyede müderrisin ders okutabildiği dârülhadisler bulunmaktadır.⁶⁰ Anadolu dışında en-Nûriyye, el-Eşrefiyye, el-Kâmilîyye, el-Müstansiriyye; Anadolu Selçukluları devrinde Konya İnce Minareli Medrese, Sivas Çifte Minareli Medrese; Osmanlılar devrinde Edirne Dârülhadisi, Süleymaniye Dârülhadisi ihtisas medresesi olarak kabul edilebilir.⁶¹

Medreselerin tarihi gelişimine baktığımızda ise I. Bayezid döneminde (1389-1402) medreselerle ilgili ilk düzenlemelerin yapıldığını, en köklü teşkilatlanmanın ise Fâtih zamanında gerçekleştiğini görüyoruz. İstanbul'da Sahn-ı Semân (Semâniye) ve Mûsile-i Sahn (Tetimme)⁶² medreseleri yapıldıktan sonra Osmanlı hudutları içindeki medreseler yeni bir sisteme ve sıralamaya tâbi tutulmuştur. Osmanlı döneminde medrese sistemini başlangıç seviyesinden son kademeye doğru şöyle sıralayabiliriz:

1. Hâşiye-i Tecrîd medresesi/Yirmili medrese (müderrisin yevmiyesi 20-25 akçe),
2. Miftah medresesi/ Otuzlu medrese (müderrisin yevmiyesi 30-35 akçe),

59 Kazıcı, *Anahatları İle İslâm Eğitim Tarihi*, 88.

60 Yardım, "Osmanlı Devrinde Dârülhadisler," 171; a. mlf. "Dârülhadis," 8: 531; Çiftçi, *Süleymâniye Dârülhadisi*, 32.

61 Yardım, "Osmanlı Devrinde Dârülhadisler," 171; a. mlf. "Dârülhadis," 8: 531; Çiftçi, *Süleymâniye Dârülhadisi*, 32.

62 Osmanlı eğitim sisteminde yüksek tahsile hazırlayan Süleymaniye Medresesi'nin ilk derecesi.

3. Kırklı medrese/Telvîh,⁶³
4. Ellili medrese,
  - a) Hâriç⁶⁴
  - b) Dâhil⁶⁵
5. Sahn-ı Semân medresesi,⁶⁶
6. Altmışlı medrese.⁶⁷

Osmanlı'da medrese sistemi, Süleymaniye medreseleri ile en gelişmiş hâline ulaşmıştır. Kanûnî Sultan Süleyman (1520-1566), tıp medresesi (dârüşşifâ) kurdu muştur; amaç ordunun doktor ve cerrah ihtiyacını karşılamaktır. Matematik eğitimi vermek üzere kurulan dört adet medrese ise mühendis ihtiyacını karşılamaya yöneliktir. Bunların dışında Kanûnî, ileri seviyede öğretim yapmak üzere ihtisas medresesi de (dârülhadis) kurdu muştur. Kanûnî döneminde bir düzenleme yapılmış ve öğretim "dâhil statülü medreseler"den sonra iki kola ayrılmıştır. Hukuk, ilâhiyat ve edebiyat öğretimi Sahn-ı Semân medreselerinde; matematik (riyâziyat) ve tıp öğretimi ise Süleymaniye medreselerinde verilmekteydi. Dârülhadislerde yapılan öğretim, bunların üzerinde yer almaktaydı.⁶⁸

Süleymaniye Medresesi kurulunca Fâtih zamanında kurulan medrese ve müderrislik dereceleri de yeniden belirlenmiştir. Buna göre Kanûnî zamanında medrese dereceleri ve yapılanması alt dereceden en üst dereceye kadar şöyle sıralanmaktadır:

- İbtidâ-i hâriç,
- Hareket-i hâriç,
- İbtidâ-i dâhil,
- Hareket-i dâhil,
- Mûsıla-i Sahn,
- Sahn-ı Semân,

63 *et-Telvîh ilâ keşfi hakâ'iki't-Tenkîh*, Sadrüşşerîa'nın Hanefî fıkhı usulüne dair *Tenkîhu'l-usûl* adlı eserine Teftâzânî (ö. 792/1390) tarafından yazılan hâşiyedir. Medresede usulden bu kitap okunduğundan onun adıyla anılmıştır.

64 Selçuklu ve Beylikler döneminde sultan, sultanın aileleri ve vezirlerin yaptırdığı medreseler "Kırklı" ve "Hâriç ellili" medreseler olarak adlandırılmıştır. Kazıcı, *Anahatları İle İslâm Eğitim Tarihi*, 94.

65 Osmanlı padişahları ile şehzadeler, padişah kızlarının yaptırdığı medreseler.

66 En yüksek tahsil seviyesi olup buraya talebe yetiştiren Tetimme (Mûsıla-i Sahn) Dâhil Medreseleri kısmına girmektedir. bk. Kazıcı, *Anahatları İle İslâm Eğitim Tarihi*, 94.

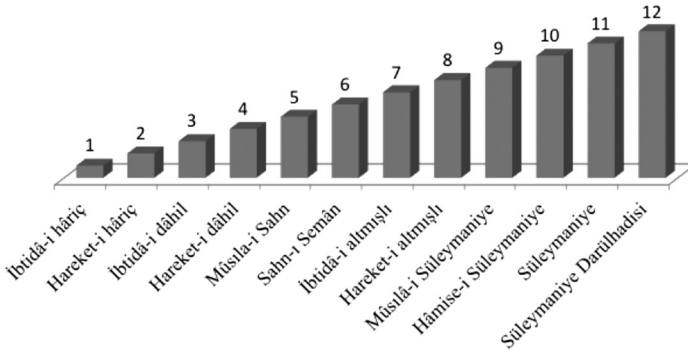
67 Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, 11; Kazıcı, *Anahatları İle İslâm Eğitim Tarihi*, 93-94. Süleymaniye Medresesi'nin kurulmasından sonra ihdas edilen altmış akçe yevmiyeli müderrislik derecesi olup Altmışlı medrese hakkında ise fazla malumat bulunmamaktadır.

68 Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler," 28.

- İbtidâ-i altmışlı,
- Hareket-i altmışlı,
- Müsilâ-i Süleymaniye,
- Hâmise-i Süleymaniye,
- Süleymaniye,
- Dârülhadis.⁶⁹

Tablo 1: Kanûnî Zamanında Medrese Dereceleri ve Yapılanması (Başlangıçtan sona doğru)

Fâtih'in kurmuş olduğu ve bünyesinde dârülhadis fakültesinin yer almadığı Sahn-ı Semân medreseleri, müderris yevmiyesi günlük elli akçe olduğundan "el-lili" diye tabir olunan bir medrese olup bu medresede bir anda sekiz müderris, sekiz muîd (asistan) ve yüz yirmi talebe (danişmend)⁷⁰ bulunmaktaydı. Edirne Dârülhadisi, Süleymaniye Dârülhadisi kuruluncaya kadar "ihtisas medreseleri içinde" en üst seviyede yer almaktaydı. Osmanlı devrinde bu iki medrese en üst kademede yer almakta olup müderrisleri devlet teşrifatında diğerlerine göre daha önde bulunmaktaydı.⁷¹ Rivayetlere bakılırsa Fâtih Sultan Mehmet, babası Sultan II. Murad'ın inşa ettirdiği Edirne Dârülhadisi'nin önüne geçmemesi ve babasına hürmetsizlik olmaması için herhangi bir dârülhadis yaptırmadığı gibi⁷²

69 Ahmed Cevdet Paşa, *Târih* (Dersâadet: Matbaa-i Osmaniye, 1309), 1: 111; Taşkın, "Klasik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları," 353-354; Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler," 28. Bu sıralama İstanbul, Bursa, Edirne gibi büyük şehirlerdeki medreseler için söz konusudur. Bk. Hızlı, "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler," 28.

70 Tetimme Medresesi talebelerine ise *softa* denilmekteydi.

71 Yardım, "Dârülhadis," 8: 532; Çiftçi, *Süleymâniye Dârülhadisi*, 35.

72 Ancak Fâtih devrinde Bursa, İstanbul Vefa'da, Tokat'ta başkaları tarafından dârülhadisler yapılmıştır. Yardım, "Dârülhadis," 8: 530.

kendisinin açtığı Semâniye medreselerinde (Sahn-ı Semân), müderrislerine Edirne Dârülhadisi'nde görev yapan müderrislere verilenden daha fazla maaş belirlememiştir.⁷³ Bu sebeple her iki medrese de ellili payeye sahip olup müderrisleri günde elli akçe alıyordular.

Sonuç itibariyle Sahn-ı Semân medreselerinde dârülhadis olmadığı gibi henüz inkişaf etmemiş olan "müstakil tıp ve matematik bölümleri" de yoktu.⁷⁴ Daha önce de kaydettiğimiz üzere Süleymaniye medreseleri bünyesinde ise dârülhadisin yanı sıra tıp, riyâziye, tabiiye, din, hukuk ve edebiyat tedrisatı yapan bölümler (fakülteler) bulunmaktaydı.⁷⁵ Süleymaniye medreseleri içinde ise en yüksek dereceli bölüm, dârülhadis olduğundan diğer fakültelerdeki müderrisler günlük altmış akçe alırken dârülhadis müderrisi günlük yüz akçe alıyordu. Hulâsa Süleymaniye Medresesi, Sahn-ı Semân medreselerini müderris dereceleri bakımından geçmiştir. Kademe; ibtidâ-i altmışlı ile başlayıp hareket-i altmışlı, mûsıla-ı Süleymaniye, hâmise-i Süleymaniye, Süleymaniye şeklinde devam ediyor ve Dârülhadis müderrisliği ile sona eriyordu.⁷⁶ Süleymaniye Medresesi'nde müderris olabilmek için ibtidâ-i altmışlı, hareket-i altmışlı ve mûsıla-ı Süleymaniye basamaklarını geçmek gerekiyordu. Bu medresede görev yapanlar kadı olabilirdi. Edirne Dârülhadisi ile Süleymaniye Dârülhadisi'nde görev yapan müderrislerin on iki dereceden oluşan müderrislik kademelerinin en üst basamağında yer alması, bu müesseselere ve müderrislerine verilen önemi göstermektedir. Bu sebeple burada vazife yürüten müderrislere *reisül-müderrisîn*, *eşrafü'l-medâris* gibi sıfatlar verilmiştir.⁷⁷

1589'da Kanûnî tarafından yaptırılan ve kendi himayesindeki Süleymaniye Dârülhadisi'nde olduğu gibi medresenin statüsünün ve müderrisin rütbesinin Dârülhadisi yaptırmanın sosyal konumuna göre değiştiği görülmektedir.⁷⁸ Meselâ Süleymaniye Dârülhadisi, payitahtta (başkent) yer aldığı ve sultanın himayesi altında olduğu için buraya müderris olarak kadılık ve kadıaskerlik yapmış olan âlim ve bürokratlar tayin edilmiş ve burada görev yapanlar daha sonra kadıasker ve şeyhulislâm olarak görevlendirilmişlerdir. Bir dönem bu medresede 100 hatta 130 akçe ücret alan müderrislerin varlığı dikkatimizi çekmektedir. Daha sonraki dönemlerde ise vakfiyesindeki ellili medrese şartı gereği, müderris yevmiyeleri

73 Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, 2: 873; Yardım, "Osmanlı Devrinde Dârülhadisler," 167; Yardım, "Dârülhadis," 8: 530; Çiftçi, *Süleymaniye Dârülhadisi*, 108.

74 Kazıcı, *Anahatları İle İslâm Eğitim Tarihi*, 95.

75 Kazıcı, *Anahatları İle İslâm Eğitim Tarihi*, 95.

76 Kazıcı, *Anahatları İle İslâm Eğitim Tarihi*, 95-96.

77 Çiftçi, *Süleymaniye Dârülhadisi*, 35.

78 Yardım, "Osmanlı Devrinde Dârülhadisler," 172; Çiftçi, *Süleymaniye Dârülhadisi*, 34.

günlük 50 akçeye düşürülmüş ve kadılar yerine sadece meslekten müderrisler atanmıştır. İlk zamanlarda Süleymaniye Medresesi'ne kadılar atandığı için, onlar kadrolarına göre yüksek maaş almışlardır. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere Süleymaniye Dârülhadisi'nde görev yapanlar, kadıasker ve şeyhulislâm olarak görevlendirildiğinden, söz konusu dârülhadis, kadıaskerlik ve şeyhulislâmlığa yükselmede bir basamak sayılmıştır.⁷⁹

Süleymaniye Dârülhadisi'nde müderris olacak kişilerde aranan şartlara baktığımızda, Süleymaniye vakfiyesinde tasrih edildiğine göre, müderrislerde Kur'ân-ı Kerim'i tefsir edebilecek seviyede tefsir ilmine vâkıf olma; *Sahîh-i Buhârî*, *Sahîh-i Müslim*, *Sâgânî'nin Meşâriku'l-envâr*'ı gibi hadis eserlerini okutabilme gibi şartlar aranmıştır.⁸⁰

Medreselerin süresi ise 946/1540-41 ila 964/1556-57 yılları arasında 1 yıl; 983/1578-79'lu yıllarda altı ay, 1006/1597-98 yıllarında en az altı ay olarak ifade edilmektedir.⁸¹ Öğrenci sayısına gelince; medresenin bânisine göre bunların 15 ila 20 arasında değiştiği söylenebilir.

Uygulanan metotla ilgili olarak müderrislerin dersi takrîrden sonra öğrencileri münâzaraya teşvik ettikleri, müderrisin yardımcılarının ise ders bitiminde öğrencilerin sorularını cevapladığı anlaşılmaktadır.⁸² Medreselerde ders geçme değil, seçilen kitabı kavrayıp başarılı olma esastı. Bu sebeple dersler kitapların adıyla anılırdı.⁸³

Hülâsa dinî ilimlerin kendisinden neşet ettiği ve diğer ilimleri câmi olan Kur'ân ve hadisin Osmanlı medrese sisteminde en son safhada okunmasından⁸⁴ olmalı ki Dârülhadis Medresesi, sistem içinde en üst mertebede yer alıyordu. Bununla beraber unutulmamalıdır ki her dârülhadis ihtisas medresesi değildi. Öyle ki bazılarında 40 hadis ezberleme gibi hadislerle ilgili ibtidâî seviyede bir müfredatın takip edildiği dikkat çekmektedir. Dârülhadis medresesi gibi ihtisas medreseleri hâriç, Osmanlı döneminde medreselerin fıkıh ağırlıklı olduğu, fıkıhın yanı sıra tefsir ve hadis ilimlerinden de derslerin yer aldığı, Kanûnî döneminde ülkenin daha da genişlemesiyle beraber Süleymaniye medreselerinde olduğu gibi kadı ihtiyacını karşılamak ve devlete memur yetiştirmek için medreselerde fıkıh ağırlık verildiği

79 Geniş bilgi için bk. Çiftçi, *Süleymâniye Dârülhadisi*, 138-147. Bu medresede kuruluş yılı olan 1589'dan 1700 yılına kadar toplam 92 müderris görev yapmıştır. Çiftçi, *Süleymâniye Dârülhadisi*, 138-147.

80 Çiftçi, *Süleymâniye Dârülhadisi*, 429.

81 Baltacı, *XV ve XVI. Yüzyılda Osmanlı Medreseleri*, 1: 125.

82 Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, 57-58.

83 Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış* (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1964), 35.

84 Muallim Cevdet, *Mektep ve Medrese*, Hazırlayan Erdoğın Erüz (İstanbul: Çınar Yayınları, 1978), 93; Yücel, "Dârü'l-hadislerin Müfredatı ve Eğitimi," 274.

söylenbilir. Süleymaniye Dârülhadisi'nde görev yapan müderrislerin daha sonra atandıkları görevlere bakılırsa, bu medresenin en üst makamlara geçmek için bir basamak teşkil ettiği sonucu çıkmaktadır.

Kanûnî'nin Süleymaniye Dârülhadisi'ni niçin en yüksek medrese olarak konumlandığı sorusunu Cengiz, iki sebebe bağlanmaktadır: Bunlardan ilki; hukuk, tefsir, hadis ve edebiyat türü derslerin revaçta olduğu Suriye ve Mısır'daki gibi bir seviyede yüksek bir öğretim anlayışının hedeflenmesi, dolayısıyla İslâm ulemâsını İstanbul'a çekebilmenin ancak seviyeli bir tefsir ve hadis öğretimi ile mümkün olacağını düşünülmesidir. İkinci gerekçe ise Şii Safevî Devleti (1501-1736) tehlikesi ve tehdidine karşı siyasî bir tedbir almak ve Sünnî bir tavır geliştirmektedir. Anadolu'nun hatta Balkanların çeşitli bölgelerinde faaliyet gösteren *dâilerin*, Şii-Bâtınî propagandalarına ancak âyet-hadis merkezli bir tedris ile karşı çıkılabileceği düşünülmüştür.⁸⁵ Bu iki temel sebeple dârülhadis medreseleri ilk sıraya yerleştirilmiş ve diğer yüksek medreseler ile birlikte şeyhulislâma bağlanmıştır. Âyet ve hadis merkezli bir eğitimin verildiği bu müesseselerin söz konusu tehlikeye karşı belli ölçüde başarılı olduğu söylenebilir.

4. Dârülhadis Müderrislerinin Hadise Dair Eserleri

Aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere Osmanlı müderrislerinin hadise dair çalışmaları, hadis alanında zirve olmuş eserlere daha çok ta'lik, hâşiye, şerh, özellikler tek hadis şerhleri ve ihtisar ağırlıklıdır.⁸⁶ Ayrıca onların fıkıh, tasavvuf, kelam, felsefe ve mantık ilimlerine nisbetle hadis alanında daha az eser verdikleri dikkat çekmektedir.⁸⁷ Müderrislerin söz konusu türlerde ve az sayıda eser vermeleri, medreselerde müfredatta yer alan derslerin/kitapların yoğun bir şekilde takriri ile uğraşmaları ve diğer bürokratik görevlerinin çokluğu ve daha çok kadılığı tercih etmeleri ile izah edilebilir. Medreselerde ilk safhada âlet ilimleri okutulduğunda âlimler en verimli yıllarını bu alanda geçirmişler ve bu da dil alanındaki eserlerine kemiyet ve keyfiyet bakımından müsbet mânada yansımıştır.

85 Osman Cengiz, "16. Yüzyıl Osmanlı Düşüncesinin Kaynakları: Çivizâde-Ebussu'üd-Birgivi" (Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi, 2018), 29; Kanûnî'nin bu tutumu Timur Devleti'nin başında bulunduğu sırada Şahruh'un tavrına, keza Şii tehdiye karşı Nizamiye medreselerini inşa eden Tuğrul Bey'in çözümüne benzemektedir. Bk. Cengiz, 16. Yüzyıl Osmanlı Düşüncesinin Kaynakları, 30.

86 Geniş bilgi için bk. Altuntaş, *Osmanlı Döneminde Hadis İlimi*, 320. İpsirli'nin kaydettiğine göre "XV-XVI. yüzyıllarda Osmanlı medreselerinde okutulan otuz üç kitaptan on üçünün İran'da, onunun Mısır'da, yedisinin Mâverâünnehir, Hârizmşah ve Fergana'da, üçünün Anadolu ve Horasan'da yetişen müellifler tarafından yazıldığı anlaşılmaktadır." İpsirli, "Medrese," 28: 329.

87 Geniş bir değerlendirme için bk. Altuntaş, *Osmanlı Döneminde Hadis İlimi*, 226, 239, 435, 436.

Konumuz XVI ve XVII. yüzyıl dârülhadisleri olsa da dönemin Osmanlı ulemâsının hangi alanlarda ve ne tür eserler kaleme aldıkları hakkında bir fikir vermesi bakımından önce Sahn-ı Semân medreselerinde müderrislik yapıp hadise dair eser telif eden müelliflerin isimlerini ve eserlerinin adlarını⁸⁸ tablo hâlinde gösterecek, ardından XVI, XVII ve XVIII. yüzyıl bazı Osmanlı müderris ve âlimlerinin eserlerine yer vereceğiz.

Tablo 2: *Sahn-ı Semân Medreseleri Müderrislerinin Hadis Üzerine Çalışmaları*

Molla Lütfi (900/1494)	<i>Sahîh-i Buhârî'nin bir bölümü üzerine şerh</i>
Molla Mehmet Şah (937/1532)	İmam Buhârî'nin <i>Sülâsiyatı</i> üzerine şerh
Taşköprizâde (968/1560)	<i>Şerh-i hadis-i erbaîn</i>
Feyzi Ahmed Efendi (978/1570)	Manzûm <i>hadis-i erbaîn şerhi</i>
Fâzıl Çelebi (991/1583)	Buhârî'nin <i>el-Câmiu's-sahîh'i</i> üzerine ta'likat
Kefeli Hüseyin Efendi (1014/1605)	<i>el-Câmiu's-sahîh'in</i> Kitâbü'l-gusl bölümünü şerh
İbrahim Çelebi (1014/1605)	<i>Envâu'l-buvak fi tertibi'l-meşârik</i>
Dursunzâde Abdullah Feyzi (1019/1610)	<i>Tuhfetü'l-hüsna fi şerhi alâ mie hadis min Meşâriki'l-envâr</i>

Bu tabloda görüldüğü üzere ilgili dönemde, *Erbaîn* şerhlerini dikkate almazsak, söz konusu Osmanlı müderrislerinin çalışmaları, listede gösterilen eserlerin belli bir bölümüne dairedir. Buhârî'nin *el-Câmiu's-sahîh'i* ve Kırk hadis üzerine daha fazla çalışma yapılmıştır. Vurgulanması gereken diğer bir husus, dârülhadislerde vazife deruhte eden müderrislerin hadis alanında telif ya da şerh türünde pek az eser verdikleri ve bunların çeşit olarak zengin olmadığıdır. Ancak bu listenin sadece Sahn-ı Semân medreselerinde vazife yapmış müderrislere ait olduğu ve hadise dair eserleri içerdiği unutulmamalıdır.⁸⁹ Her iki dönemin bir mukayesesini yapabilmek için XVI, XVII ve XVIII. yüzyıl Osmanlı müderris ve âlimlerinin eserlerini tablo hâlinde vermek faydalı olacaktır.

88 Sahn-ı semân medreselerinde müderris olarak görev yapmış müderrislerin isim listesi için bk. Furat, "Fâtih ve Süleymâniye Medreselerinde Verilen Din Eğitimi," 215-236.

89 Çiftçi, *Süleymâniye Dârülhadisi*, 429.

Tablo 3: XVI, XVII ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Müderris ve âlimlerinin Hadis Üzerine Bazı Çalışmaları

Kemalpaşazâde (940/1533)	<i>Risâle fi mustalahatı'l-muhaddisîn</i>
İmam Birgivi (981/1573) ⁹⁰	<i>Risâle fi usûli'l-hadis,</i> <i>Şerh-i hadîs-i Erbaîn.</i>
Bergamalı İbrahim Efendi (1014/1605) ⁹¹	<i>Envâu'l-bevânk fi teşrihi'l-Meşârik</i>
Kadıızâde Şeyh Muhammed Efendi (1045/1635)	<i>Mustalahu'l-hadis</i>
Şeyhulislâm Muîd Ahmed Efendi (1057/1647)	İbn Hâcer'in <i>Nuhbe</i> şerhi üzerine hâşiye
el-Hüseynî el-Kudsî es-Sâdatî (1077/1667'de hayatta)	<i>el-Kavlü'l-bedi' fi usûli hâdisi'n-nebiyyi's-şeffi'</i> isimli hadis usûlü risalesi
Hanîfzâde Muhammed Efendi (1096/1684)	<i>Nuhbe Şerhi</i> üzerine ta'likat
İbrahim b. Süleyman el-Kûrânî (1101/1690)	<i>Hâşiye alâ şerhi Nuhbeti'l-fiker</i>
İbrâhim b. Hasen b. Şihâbüddîn el-Gürânî eş-Şehrânî eş-Sehrezûrî (1101/1690)	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Meslekü'l-ibrâr fi ehadis'i'n-nebiyyi'l-muhtar</i> • <i>A'mâlü'l-fikr ve'r-rivâyât fi şerhi hadîsi "İnnemel-a'mâlü bin-niyyât"</i>
Kara Halil el-Boyâbâdî (1123/ 1711) ⁹²	<i>Hâşiye alâ Hâşiyeti'l-Kürdi alâ şerhi Nuhbe fi usûli'l-hadis</i>
Mehmed b. Mustafa el-Mudurnî (1136/1724'ten sonra)	<i>Şerhu Nüzheti'n-nazar</i>
İsmail Hakkı Bursevî (1137/1725)	<i>Şerhu Nuhbeti'l-fiker</i>
Hamid b. Yûsuf el-Bandırmaîvî (Küçük Hamid Efendi) (1172/1758)	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Ukûdü'd-dürer fi hudûdi ilmi'l-eser,</i> • <i>Ta'rifü bedri't-tâm fi tahrirci ehâdisi Şir'a-ti'l-İslâm,</i> • <i>Melceu'l-vâizin an iftirai'l-kâzibin,</i> • <i>Tanînu'l-mücelcelât.</i>
Mevlânâ Müftî Ebû Saîd el-Hâdimî	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Şerhu'l-Buhârî's-şerif ile'n-nısf,</i> • <i>Hâşiyetün ale'l-Hayalî.</i>
İshak Hocası Ahmed Efendi (1120/1708) ⁹³	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Hadîs-i erbaîn (tercüme ve şerh),</i> • <i>Akvemü'l-vesâil fi terceme-i Şemâil. (Tirmizî'nin Şemâilî'nin tercüme ve şerhi).</i> • <i>Talikat-ı şifâ-i Şerif</i>

90 Bursalı, Birgivi'nin 27 eserini zikreder. Bunlardan üçü doğrudan hadisle ilgilidir. bk. Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Haz. M. A. Yekta Saraç (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2016), 1: 262-264.

91 Sinan Paşa Dârülhadisî müderrislerindedir. Tefsir, hadis ve kelâm ilimlerinde mütehasıstı. Bk. Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1: 240-241.

92 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1: 422.

93 Bursalı Mehmed Tahir onun 15 eserini zikreder ki bunlardan üçü hadisle ilgilidir. Bk. *Osmanlı Müellifleri*, 1: 244; Reşat Öngören, "İshak Hocası," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: 2000), 22: 534.

Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed İstanbulî Yûsuf Efendizâde (1081-1167/1670-1753) ⁹⁴	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Necâhu'l-kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî</i>,⁹⁵ • <i>İnâyetü'l-mâliki'l-mün'im bi şerhi Sahîhi'l-Müslim</i>,⁹⁶ • <i>el-Hâşîye alâ Hâşiyeti Kara Dâvûd</i>.
İbn Himmât (ö. 1175/1761) ⁹⁷	<ul style="list-style-type: none"> • <i>Tuhfetü'r-râvî fi tahrîci ehâdisi'l-Beydâvî</i>, • <i>et-Tenkîd ve'l-ifâde fi tahrîci ehâdisi hâtimeti Sifri's-saâde</i>, • <i>Netîcetü'n-nazar fi ilmi'l-eser</i>, • <i>Kalâidü'd-dürer alâ netîceti'n-nazar</i>, <i>Hülâsatü'n-nuhbe</i>, • <i>Şerhu Hülâsati'n-Nuhbeti'l-fiker</i>, • <i>er-Risâle fi esânidi'l-kütüb</i>, • <i>el-Es'ad fimâ li kütübî's-seb'î mine'l-isnâd</i>, <i>İğâsetü'l-melhuf</i>, • <i>Istîlâhâtü'l-muhaddisîn</i>, • <i>Şerhu Nuhbeti'l-fiker</i>.
Muhammed b. Ömer el-İskilibî (ö. 1213/1798)	<i>Nuhbe tercümesi</i> ⁹⁸

Elbette söz konusu yüzyıllarda yaşamış Osmanlı ulemâsının hadise dair telifâtı bunlardan ibaret değildir. Biz özellikle hadis usûlüne dair eser veren ve *Sahîhayn* ve bazı hadis usûlü eserleri üzerine şerhleri olan bazı ulemâya ve eserlerine kısaca işaret etmiş olduk.⁹⁹

94 55 civarındaki eserlerinin çoğu tefsir ve ilm-i kiraât üzerinedir. Hayatı ve eserleri için bk. Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1: 384-385.

95 Bursalı bu eserin 30 cilt olduğunu kaydeder. Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1: 385. Fâthî Kütüphanesi, Hamidiyye, Veliyyüddin Efendi, Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanelerinde (Nuruosmaniye Koleksiyonu'nda) yazma nüshaları bulunan *Necâhu'l-kârî*, ilmî çevrelerde henüz yeterince tanınmasa da tahkik edildiğinde 50 cilt tutabilecek oldukça kapsamlı bir şerh hüviyetindedir. *Necâhu'l-kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*'de şârih Yûsuf Efendizâde, İbn Hacer'in *Fet-hu'l-bârî'si*, Aynî'nin *Umdetü'l-kârî'si* gibi kendinden önceki şerhlerden yararlanıp uzun iktibas-larda bulunmuş, yer yer kendi yorum ve fikirlerini beyan etmiştir. Dolayısıyla mezkûr şerhin alana ciddi katkı sağlayan ve öncelilere bir yenilik getiren çok özgün bir çalışma hüviyetinde olduğunu söylemek zordur.

96 *Sahîh-i Müslim* üzerine yapılmış, ancak tamamlanamamış bir şerhtir. *Necâhu'l-kârî*'den sonra telif edildiğinden müellif oradaki birikimini ve ustalığını bu şerhine yansıtmış görünmektedir.

97 Şam'da doğup Mısır'da vefat eden İbn Himmât, Üsküdar'daki Ahmediye Dârülhadisi'nde müderris olan vazife yapmış ve hadis alanında gibi hadise dair çok sayıda eser telif etmiştir. Geniş bilgi için bk. Mustafa Okuyan, "Muhammed b. Himmât ed-Dimeşkî'nin Netîcetü'n-nazar fi ilmi'l-eser Adlı Eserinin Tahkiki," (Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2005),

98 Bu Türkçe tercümeden başka *Nuhbe* üzerine XIX. yüzyılda yaşamış olan Ramazanzâde Abdün-nâfi İffet Efendi'nin (1823-1890) de şerhi bulunmaktadır.

99 Geniş bilgi için bk. Mustafa Celil Altuntaş, "Osmanlı Döneminde Hadis İlmî," (Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2018), 319-328.

5. Dârülhadislerin Çoğalmasında Kadızâdeliler Hareketinin Rolü

Evliya Çelebi, Kadızâdeliler hareketinin ortaya çıktığı XVII. yüzyılda bu asrın ortalarına doğru Eyüp, Galata ve Üsküdar'da yüz otuz beş dârulhadisin bulunduğunu kaydetmektedir.¹⁰⁰ Dârülhadis inşasına olan rağbetin sebeplerini, daha doğrusu Kadızâdeliler hareketi ile dârülhadislerin münasebetini ortaya koyabilmek için söz konusu hareketin çıkış zamanına, amacına, yapısına ve savunduğu tezlere kısaca değinmemiz gerekir.

a. Kadızâdeliler hareketinin ortaya çıkışı

Bu hareket IV. Murat (1623- 1640) döneminde başlamış, IV. Mehmet (1648-1687) devrinin ortalarına kadar devam etmiştir. Söz konusu hareket, IV. Murad döneminin vâizlerinden olan ve babası kadı olduğu için Kadızâde diye adlandırılan Mehmed Efendi (ö. 1045/1635) ile şeriata sıkı sıkıya bağlılığı ile dikkat çeken dönemin tanınmış Halvetî şeyhlerinden Abdülmecîd Sivâsî (ö. 1049/1639) arasında cereyan etmiştir. Mezkûr hareket, önce fikrî münakaşalarla başlamış, müteakip dönemlerde içtimaî ve dinî hayatın yanı sıra devletin ana müesseselerini etkisi altına alan gelişmelere sebep olmuş, tarikat ve devlet aleyhine tavırlara evrilmiştir.¹⁰¹ Sözü edilen iki âlim de Osmanlı'da görülen sıkıntılı ve insanlar arasındaki fesadın sebebinin şeriata aykırı davranış ve uygulamalar olduğunu savunmuştur. Nitekim Abdülmecîd Sivâsî'ye göre buhrandan kurtuluş; halkın şeriata itaat etmesi, ulemânın dünyalık peşinde koşmayı bırakıp ilimleriyle amel ederek halka örnek ve öncü olması ve *emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy ani'l-münker* vazifesini ifa etmeleri ile mümkün olur.¹⁰² Bununla birlikte Kâtip Çelebi'nin (ö. 1067/1657) de dikkat çektiği üzere, Kadızâde Mehmet Efendi ve Sivâsî, meşrepleri birbirine zıt olduğundan çoğu konuda ifrat ve tefrite varan tutum içinde olmuşlar¹⁰³ ve bu durum, toplumda kargaşa ve gerginliğe sebep olmuştur.

100 Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, 17. Cengiz'e göre Uzunçarşılı'nın bunların arasında medreselerin de bulunduğuna şüphe olmadığını kaydetmesi, bir başka açıdan Evliya Çelebi'nin medreselerin de artık dârülhadis olarak iş gördüğünü anlatması demektir. Bk. Cengiz, *16. Yüzyıl Osmanlı Düşüncesinin Kaynakları*, 30.

101 Geniş bilgi için bk. Çavuşoğlu, "Kadızâdeliler," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları), 24: 100 vd.

102 Gündoğdu, "XVII. Osmanlısında Siyasî Otoritenin Ulemâ-Süfi Yaklaşımına Dair Bir Örnek: IV. Murad- Kadızâde-Sivâsî," *Dinî Araştırmalar* 5 (Eylül-Aralık 1999): 210.

103 Kâtip Çelebi, *Mizanü'l-hak fi ihtiyârî'l-ahak*, Hazırlayan Orhan Şaik Gökyay (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1972), 111; ayrıca bk. Ahmet Ürkmez, *Fikrî İhtilaflar ve Hadis* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018).

Kadızâdeliler hareketi XVII. yüzyılda ortaya çıkmışsa da bunun kökenleri daha önceye dayanmaktadır. Bu sebeple mezkûr hareketin köklerinin beslendiği XVI. yüzyılın iyi tahlil edilmesi gerekir. Esasen ülkenin sınırlarının son hâlini aldığı Kanûnî dönemi, hemen çoğu alanda zirveye ulaşıldığı bir zaman dilimini temsil etmektedir. Bununla beraber, her ne kadar II. Selim zamanında (1566-1574) görünür hâle gelse de, bu dönem aynı zamanda değişik alanlarda bozulmanın başladığı zaman dilimidir.¹⁰⁴ Devlet XVI. yüzyılın sonlarından itibaren çeşitli alanlarda buhranlar yaşamış, bunun en önemli sebeplerinden biri olarak dünya şartlarının değişmesi gösterilmiştir. Bu bakımdan siyasî, askerî, ekonomik ve sosyal bunalımların daha belirgin olarak ortaya çıktığı XVII. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin olduğu gibi Avrupa'nın da krizde olduğu bir dönemdir. XVII. yüzyılı kesin bir şekilde etkileyecek olan gelişmeler, XVI. yüzyılda ilk emarelerini göstermeye başlamıştır.

Bu dönemdeki problemlerden ilki, iktisâdî ve sosyal alandadır. XVI. yüzyılın sonu ile XVII. yüzyılda Osmanlı'da mehir ve vergiler yüzünden nüfus içindeki bekâr oranı artmış, dolayısıyla doğum oranı düşmüştür.¹⁰⁵ Büyüyen Avrupa ekonomisinin baskısı, akçede yapılan devalüasyon, tımar gelirlerinin azalması bu dönemde görülen ekonomik kriz habercileridir. Askerî harcamalar arttığından bütçe açığını kapatmak için bazı vergiler ihdas edilmiş, *tımar* sistemi yerine *iltizam* sistemine geçilmiştir.¹⁰⁶

Diğer bir problem askerî alanda yaşanmıştır. Gerek İran'a yapılan seferlerden (1578-1590) gerekse Avusturya Seferi'nden istenen başarı elde edilememiştir. Bu sebeple askerî alanda görülen bu başarısızlıklar, dinî alanda da bazı sonuçlar doğurmuştur. Bu dönemde içinde bulunulan durumdan memnun olmayan medrese talebeleri, bazı isyanlara destek vermişlerdir.¹⁰⁷ Celâlî İsyânları'nı (1595-1607) bastırmak için yeniçeriler kullanılmış; bunu fırsat bilen yeniçeriler saray, şehir ve kasabalarda daha etkili hâle gelmeye başlamışlardır.¹⁰⁸

Söz konusu problemlerden üçüncüsü, Osmanlı düşünce sisteminin iki kaynağı olan ve devlet sistemi içinde, uyum içinde giden "medrese - tekke dengesi"nin

104 Hess, "The Ottoman Conquest of Egypt (1517) and the Beginning of the Sixteenth-Century World War," *Middle East Studies* 4 (1973): 55-76.

105 Semiramis Çavuşoğlu, "The Qadizade Movement, An Attempt of Şeriat-Minded Reform in the Ottoman Empire," (Doktora Tezi, Princeton University, 1990), 26-28.

106 Çavuşoğlu, "The Qadizade Movement," 29.

107 Çavuşoğlu, "The Qadizade Movement," 30.

108 İnalçık, "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire: 1600-1700," *Studies in Ottoman Social and Economic History* (London: Variorum Reprints, 1985), 290-291; Çavuşoğlu, "The Qadizade Movement," 31.

XVII. yüzyılda bozulmaya başlamasıdır. Müfredatta akli ilimlere yer verilmemesinin yanında “beşik ulemâlığı sistemi” müderrislerin ve medreselerin kalitesini bozmuş, duraklama ve geri kalmaya yol açmıştır.¹⁰⁹ Ayrıca konumuzla doğrudan bağlantılı olarak medreselerin kalitesini ve okutulan derslerin türünü değerlendirmek, Fâtih’in kurduğu Sahn-ı Semân medreseleri (Semâniye medreseleri) ile Kânûnî’nin kurduğu Süleymaniye medreselerinin müfredat programlarını karşılaştırmak, bu konuda bize bir fikir verebilir.

Diğer bir problem akli ilimlerin belli bir zaman ihmal edilmesidir. En yüksek dereceli medrese sayılmasının yanında yüksek ihtisas medresesinin Süleymaniye Dârülhadisi olması, kadıasker ve şeyhulislâmların daha ziyade burada görev yapan müderrislerin arasından seçilmesi, devletin artık nakli ilimlere daha fazla ağırlık verdiğini göstermektedir. Sahn-ı Semân medreseleri tıp, hendese ve matematik gibi müstakil fakülteler ihtiva etmese müfredatta nakli, beşerî ve tabii ilimler yer almakta olup bunlar birlikte okutulurdu. Dârülettıbbî, dârüşşifî gibi içinde fen ilimlerinin okutulduğu ihtisas medreseleri kurulmuşsa da vakfiyesindeki şarta binaen müderrisinin felsefi ilimlerle iştigalinin yasak olduğu¹¹⁰ Süleymaniye medreselerinde tefsîr, hadis ve fıkıhın başta yer aldığı Kur’ân ve Sünnet merkezli nakli ilimlere ağırlık verilmiştir. Bu dönemde neredeyse akli ilimler büyük ölçüde önemini kaybetmiş ve nassa dayalı ilimler öncelenmiştir. Bunun sebeplerinden biri, XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren düşünceye dayalı akli ilimlere karşı bir geri dönüş ve düşmanlığın ortaya çıkmasıdır. Bu durum, müsbet/akli ilimlerin daha çok nakle dayanan ilimlerin gerisine düşmesi sonucunu doğurmuştur. Aynı dönemde meselelerin daha çok *nas*lara ve otoritelere dayanılarak izah edilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır.¹¹¹ Akli ilimlerin ihmal edildiği ya da ikinci sıraya düştüğü dönemin hemen ardından XVIII. yüzyılda rüşvet vererek müderrislik payelerinin elde edilebildiği, âlim ve müderris çocuklarının da erken yaşta müderris oldukları, bazı

109 Mehmet Ali Ünal, “Kâtip Çelebi ve Kadızâdeliler Zihniyeti,” *Uluslararası Kâtip Çelebi Araştırmaları Sempozyumu*. Ed. Turan Gökçe vd. (İzmir: İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Yayınları, 2017), 57.

110 Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1984), 229.

111 Şanal, “Osmanlı Devleti’nde Medreselerde Ders Programları, Öğretim Metodu, Ölçme ve Değerlendirme, Öğretimde İhtisaslaşma Bakımından Genel Bir Bakış,” 151. Bunda Gazzâlî’nin, ilimleri *dinî* ve *dinî olmayan* şeklinde ikiye ayırıp matematik, mantık, kelam ve tabiiyyattan oluşan felsefeyi müstakil bir ilim olarak ele almasının rolü olabileceğini düşünenler vardır. bk. Salih Zeki Zengin, “Osmanlı Medreselerinde Gerileme Sebepleri ve Sonuçları Üzerine bir Değerlendirme,” *Vakıflar Dergisi* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1997), 401.

talebelerin hak etmeden icazet aldıkları, müderrislerin derslere muntazam olarak devam etmedikleri, medreselerin talebe bulmakta zorluk çektikleri gibi hususlar da dikkate alındığında medreselerin bozulmasının sebepleri ve boyutları ile Osmanlının gerilemesinde medrese sisteminin rolü daha iyi anlaşılabilir.

Dönemin devlet adamları ve ulemâ, yukarıda sıraladığımız problemlere çözüm bulmaya çalışmışlardır.. Bu krizleri aşmak için iki çare teklif edilmiştir: Şeriata sarılarak yenileşme ve kanuna dayalı reformlar yapma. Gelibolulu Âli (ö. 1008/1599-1600), Selaniki (ö. 1009/1600?) ve Kâtip Çelebi (ö.1067/1657) gibi âlimler, şeriatla uyum içinde olan kanunların sıkı sıkıya uygulanmasını savunmuşlardır.¹¹² Dinî ve sosyal problemlerle ilgili olarak konumuzu teşkil eden Kadızâdeliler hareketinin takipçileri, Osmanlı'nın farklı alanlarda yaşanan çözümlenme veya çöküşe karşı şeriatın emirlerine itaati ve her alanda onu uygulamayı çözüm olarak sunmuşlardır. Kadızâdeliler hareketinin kurucusu Kadızâde Mehmet Efendi (ö.1045/1635), İbn Teymiye'nin (ö. 728/1328) *Siyâsetü's-şerîre* adlı eserinden mülhem *Tâcü'r-resâil*'inde tamamen şeriata dayanılmasını savunmuş, kanun ve örf ise aynı oranda değer vermemiştir.¹¹³ Bundan dolayı bazı araştırmacılar Kadızâdeliler hareketini İbn Teymiye Ekolü'nün bir devamı olarak değerlendirmişlerdir.¹¹⁴

Bu hareketin Kâtip Çelebi'nin tarih, felsefe ve aklî ilimlerden uzak durduğu için eleştirdiği¹¹⁵ Birgivi Mehmed Efendi'nin (ö. 981/1573) fikirlerinden yararlandığı, ancak emr-i bi'l-ma'rûf nehy-i ani'l-münker, tekkelere ve tarikat mensuplarına karşı geliştirdiği tekfir söyleminde ve mensuplarına şiddet uygulama ve kurumlarını tahrib etme gibi hususlarda aşırı gittiği görülmektedir. Özervarlı'nın ifadesine göre Kadızâdeliler hareketi, aşırı fikirleri sebebiyle taraftar bulamamış ve kısa sürede etkisini kaybetmiştir.¹¹⁶

112 Çavuşoğlu, "The Qadizade Movement," 308.

113 Çavuşoğlu, "The Qadizade Movement," 309.

114 Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye-Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II* (İstanbul: 2014), 238. Ahmet Yaşar Ocak, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Dinde Tasfiye (Pürütanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış," 208-209; Ürkmez, *Kadızâdeliler-Sivâsiler Tartışmalarının Hadis İlmîne Etkisi ve İdrâku'l-Hakika Örneği*, 13.

115 Kâtip Çelebi, *Mizânü'l-hak*, 135; Karadaş, "Sivâsiler-Kadızâdeliler Olayı İnanç Boyutu," *İlim ve Kültür Tarihinde Sivâsiler Ulusal Sempozyumu Tebliğleri* (Sivas 2010), 118. Birgivi'nin İbn Teymiye'nin fikirlerinden etkilendiği ifade edilmişse de Ahmet Turan Aslan bu görüşü kabul etmez. Ahmet Turan Arslan, "İmam Birgivi'ye Nisbet Edilen Bazı Eserler," *1. Ulusal İslam Elyazmaları Sempozyumu*, ed. İbrahim Gümüş (İstanbul, 2009), 180-181.

116 M. Sait Özervarlı, "Selefiyye," *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36: 402.

b. Fikirleri ve amaçları

Kadıızâdeliler'in "değişime karşı oldukları"nın bilinmesi; değişen zaman ve şartlarla birlikte ortaya çıkan yeniliklere ve devletin narh, para vakıfları, vergi gibi bazı hukukî düzenleme ve uygulamalarına karşı yaklaşımlarını, bu tür yenilik ve düzenlemeleri niçin şeriata karşı ve bid'at diyerek reddettiklerini isabetli bir şekilde anlayıp değerlendirmek bakımından önemlidir. Kadıızâdeliler hareketinin ilk olarak -bazı sapmalar olsa da- çıkış amacının, aslî sâfiyetine döndürmek için dini, Kur'ân ve Sünnet dışında kalan ve bid'at kabul edilen bütün unsurlardan temizlemek ve bu anlayışı devletin bütün kademelerine yaymak olduğu bilinmektedir. Üç safhadan oluşan hareket¹¹⁷ başlangıçta, İslâm tarihinde daha önce ulemâ arasında hükmü tartışılan,¹¹⁸ halk nezdindeki bazı inanç ve uygulamalarla kısaca bid'atlerle mücadele hedef alıyordu. Kadıızâdelilerin savunduğu temel prensipler; emr-i bi'l-ma'ruf ve nehy-i ani'l-münker, küfre ya da günaha rıza gösterenin kâfir ya da günahkâr olacağı ve İslâm ülkesinde cehaletin özür teşkil etmeyeceği şeklinde özetlenebilir.¹¹⁹ Kadıızâde Mehmed Efendi'nin görüşlerinin özünde önceki dönemlerin sâfiyeti inancı ve içinde bulunulan dönemin insanların bozulduğu düşüncesi yer almaktadır. Bu hareket, Osmanlı'da görülen hemen her alandaki bunalımın ana sebebi olarak şeriata muhalif davranılmasını ve dinde bid'atlerin ortaya çıkmasını göstermiş, çözüm olarak bid'atlerin terk edilerek Asr-ı saâdet'e ve sahâbe dönemindeki anlayışa ve sâfiyete dönülmesini savunmuştur. Ayrıca bunlar, gerilemeden mutasavvıfları sorumlu tutmuşlardır.¹²⁰ Bundan dolayı Kadıızâdeliler, bid'atleri, bid'at-ı hasene diyerek dine uygun olduğunu savunan tarikat ehline şiddetle karşı çıkmışlardır.¹²¹

117 Bu hareket, Kadıızâdeli Mehmet Efendi ile başlamış, hareketin ikinci safhasını Üstüvânî Mehmet Efendi temsil etmiş, üçüncü safhanın temsilciliğini yapan Vâni Mehmet Efendi ile birlikte sona ermiştir. Geniş bilgi için bk. Çavuşoğlu, "Kadıızâdeliler," 24: 101 vd.

118 Söz konusu hareketin üzerinde odaklandığı konuları üç maddede özetleyebiliriz:

a. Tasavvufî düşüncede görülen bazı meseleler (semâ, devran, zikir ve mûsikî gibi uygulamaların caiz olup olmadığı gibi),

b. Dinî inanışlar ve ibadetlerle ilgili meseleler (matematik, felsefe gibi aklî

c. İtikada ve ibadetlere dair meseleler (riyâzât, felsefe gibi aklî ilimleri tedris etmenin; Kur'ân-ı Kerim'in, ezanın ve mevlidin ve makamla okunmasının caiz olup olmadığı gibi),

d. Sosyal ve siyasî hayatla ilgili problemler (rüşvet almanın ve tütün ve kahve gibi keyif verici maddelerin kullanmanın haram olup olmadığı). Bk. Çavuşoğlu, Kadıızâdeliler," 24: 100.

119 Geniş bilgi için bk. Ergin, İslâm Düşüncesinde Zâhir-Bâtın Ayrımı Açısından Kadıızâdeliler Örneği, 110.

120 Gündoğdu, "XVII. Osmanlısında Siyasî Otoritenin Ulemâ-Sûfî Yaklaşımına Dair Bir Örnek: IV. Murad- Kadıızâde-Sivâsî," 207.

121 Lokman Doğmuş, "Türkiye'de XVII. Yüzyılda Dinî Çatışmalara Sosyolojik Bir Bakış: Kadıızâdeliler ve Sivâsîler," (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2002). 83.

Netice itibarıyla Kadıızâdeliler hareketi buhranlı bir dönemin mahsulüdür. Kadıızâde, Osmanlı toplumu içindeki buhran ve tefessüh dinden ve Sünnet'ten kopmaya başlamıştır.¹²² Bunun için öncelikle dinî ilimlerin tahsil edilmesi gerekir. Öyle ki şer'î ilimlerden başka bir ilimle iştiğal etmemiş olan Kadıızâde Mehmed Efendi'ye göre farz-ı ayn olan ilimler dururken diğer bilimleri okutmak caiz değildir. Hâlbuki gerek fakihler gerekse sûfiler, ahlâklı bir toplum oluşturmayı hedefliyorlardı.

c. Tesirleri

Fikren zayıf olsa da Kadıızâdeliler hareketi, dönemin sultanlarının uygulamalarına fetva ve destek vererek saray ve çevresinde elde ettikleri siyasî nüfuzları sayesinde dönemin Osmanlı sultanları nezdinde etkili olabilmiş, hareketin savunucuları kendilerini şeriatın müdâfii gibi göstermişler,¹²³ sultandan ve bazı devlet adamlarından güç alarak fikirlerini zorla hâkim kılmaya çalışmışlardır.¹²⁴ Meselâ Kadıızâde, dönemin padişahı IV. Murad'a 1633'te İstanbul'da Cibali'de meydana gelen büyük yangının fâsıkların kahvehanelerde tütün içmelerinden kaynaklandığı telkininde bulunmuş, bunun sonucunda kahvehaneler yıkılıp tütün kullanımını yasaklanmıştır.¹²⁵ Kurnaz ve mevki hırsı ile dolu olup şöhret peşinde koşan Kadıızâde Mehmet Efendi¹²⁶ ile mezkûr hareketin ileri gelenlerinin dinî değerleri dünyevî menfaat temin etmek için suiistimal ettiklerini savunanlar bulunmaktadır.¹²⁷ Buna göre söz konusu kişiler, devlet imkânlarından yararlanmak için idare üzerinde etkili olmayı, devlette kadro elde etmeyi¹²⁸ ve dinî kontrolü ellerinde tutmayı hedeflemişlerdir. Kadıızâdelilerin savunduğu tezler ise amaçlarını teorik olarak meşrulaştırmaktan ibarettir.¹²⁹

122 Ürkmez, *Kadıızâdeliler-Sivâsiler Tartışmalarının Hadis İlmine Etkisi ve İdrâku'l-Hakika Örneği*, 2.

123 Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1973), 3: 356.

124 Kadıızâde; bid'atler, tarikat faaliyetleri ve bazı tasavvufi meseleleri gündeme getirip tasavvuf erbabına aşırı hücumda bulunmuştur. Abdülmecid Sivâsi, onun bu aşırı fikirlerine karşı hem vaazları hem de fikirleriyle karşı çıkıp mücadele yürüttüğü için, onun yolunda gidenlere Sivâsiler denmiştir. Geniş bilgi için bk. Gündoğdu, "XVII. Osmanlısında Siyasî Otoritenin Ulemâ-Sûfi Yaklaşımına Dair Bir Örnek: IV. Murad- Kadıızâde-Sivâsi," 211, 212.

125 Naimâ, *Târih-i Naimâ* (İstanbul: ts), 6: 221; 3: 168-172; Ürkmez, *Kadıızâdeliler-Sivâsiler Tartışmalarının Hadis İlmine Etkisi ve İdrâku'l-Hakika Örneği*, 13.

126 Bursalı Mehmet Tahir, onun hakkında "takvâ-i hakikiden mahrum olduğu ve Müslümanların birliğine hizmeti bulunmadığı" şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur. Bk. Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, 1: 421.

127 Bk. Ocak, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Dinde Tasfiye (Püritanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış: Kadıızâdeliler Hareketi," 218; Ürkmez, *Kadıızâdeliler-Sivâsiler Tartışmalarının Hadis İlmine Etkisi ve İdrâku'l-Hakika Örneği*, 25.

128 Mehmet Ali Ünal - Osman Cengiz, "Osmanlı Selefiliği İddiası: Çivizâde ve Birgivi Üzerine Bir Tetkik," 490.

129 Doğmuş, "Türkiye'de XVII. Yüzyılda Dinî Çatışmalara Sosyolojik Bir Bakış," 80.

Öte yandan Kadızâde Mehmet Efendi'ye ve fikirlerine karşı mücadele yürüten Sivâsilerin lideri Halvetî şeyhi Abdülmecîd Sivâsî Efendi; III. Mehmet (1595-1693), I. Ahmet (1603-1617), I. Mustafa (1617-1618), II. Osman (1618-1622), ve IV. Murat (1623-1640) gibi sultanların döneminde büyük bir nüfuza sahip olmuşsa da¹³⁰ Kadızâdeliler'in saray üzerinde Sivâsilerden daha fazla nüfuz sahibi olmuşlardır.¹³¹

Vâiz ve âlimlerden oluşan bu düşüncenin mensuplarının kendi görüşlerini benimsemeyenleri küfürle itham etmeleri, "emr bi'l-maârûf nehy ani'l-münker prensibi"ni halka zorla uygulamaya kalkışmaları, katı ve baskıcı din anlayışları toplumda gerginlik ve huzursuzluğa sebep olmuş, neticede halkı dinden ve devletten soğutmuştur. Dahası görüşleri ve uygulamalarıyla devlet ricâlini etkilemeleri, bir noktadan sonra devlet düzenini tehdit etmeye başlamıştır.

Kadızâdeliler-Sivâsiler kavgasının, son tahlilde devlet içinde ve toplum üzerinde sivil iktidar ve nüfuz elde etme mücadelesi olduğu, "bid'atleri terketme" ve "asla dönme" söyleminin kılıf olarak kullanıldığı söylenebilir. IV. Murad (1049/1640), bu durumu kendi lehine çevirmek istemiş, bu sebeple Kadızâdelileri siyasî otoritesini kuvvetlendirmek için bir araç olarak kullanmış, rakip durumunda olan Sivâsileri de bir denge unsuru olarak himaye etmiştir.¹³²

Kadızâdeliler yeterli ilmî birikim ve üsluba sahip olmadıkları, muhaliflerini küfürle itham ederek onlara savaş açtıkları, toplumda kargaşa ve huzursuzluğa sebep oldukları için IV. Murad'ın ölümünden (1640) sonra tahta geçen kardeşi Sultan İbrahim (1640- 1648) ve IV. Mehmet (1648-1687) gibi çocuk padişahlar dönemlerinde etkili olmuşlarsa da hedeflerini tam olarak gerçekleştirememişlerdir.

Bu harekete IV. Mehmet zamanında daha da güçlenip hedeflerin gerçekleştirilmek için fiilî saldırıya geçmiştir. Kadızâdeliler hareketi mensuplarının sadece tarikat ehli dervişleri değil tekkelere gidip gelen halkı da küfürle itham etmeye başlamaları, kesin delil olmadığı hâlde pek çok şeyi haram saymaları, tekkeleri tahrip etmeleri, dervişleri tecdîd-i îmana davet edip kabul etmeyenleri katletmeleri, söz konusu hareketin devlet düzenini tehdit edici hâl alması ve toplumda gerilim ve bölünmeye sebep olması sonucu, devlet bu harekete karşı bazı tedbirler almıştır. Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa (ö. 1072/1661), dinî kaygılardan

130 Doğmuş, "Türkiye'de XVII. Yüzyılda Dinî Çatışmalara Sosyolojik Bir Bakış," 64.

131 Doğmuş, "Türkiye'de XVII. Yüzyılda Dinî Çatışmalara Sosyolojik Bir Bakış," 83.

132 Bu konuda bk. Osman Cengiz, "16. Yüzyıl Osmanlı Düşüncesinin Kaynakları: Çivizâde- Ebusu'ûd-Birgivi," (Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi, 2018), 147; Ocak, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Dinde Tasfiye (Püritanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış: Kadızâdeliler Hareketi," 219.

hareket ettiğini ileri sürerek toplum içinde ciddi problemlere sebep olan Kadızâdeliler'e karşı şiddetli mücadelesi ile tanınmaktadır. O, liderlerini Kıbrıs'a sürgüne göndererek Kadızâdeliler hareketini sona erdirmiştir.¹³³ Konumuzla alakalı olarak Dârülhadislerin artması, söz konusu tedbirlerden biri olarak düşünülse de naklî ilimlerin ihmal edildiği bir sistem içinde bid'at söyleminin artacağı ve hoşgörü zemininin ortadan kalkacağı aşikârdır.

d. Kadızâdeliler hareketinin dârulhadislerle münasebeti

Mezhep mânasında değil fikrî zihniyet ve tavır olarak "Selefiyeci"¹³⁴ diyebileceğimiz Kadızâdeliler hareketinin dârülhadislerle münasebetine gelince, önceleri dârülhadis adı altında medreseler içinde Edirne Dârülhadisi ile Süleymaniye Dârülhadisi'nin iki ihtisas müessesesi olduğunu yukarıda belirtmiştik. Ancak ihtisas müessesesi olmasa da bilhassa Kadızâdeliler hareketinin ortaya çıktığı XVII. yüzyılda dârülhadis medresesi adı altında medreselerin çoğaldığı dikkat çekmektedir. Söz konusu medreseler, bir ihtisas medresesi olarak değil, halkın belli bir kesiminin dinî konularda yeterli bilgiye sahip olmaması sebebiyle cehalete karşı mücadele edecek müesseseler olarak düşünülmüştür. Başka bir ifadeyle bu müesseseler, Kur'ân ve Sünnet ilimlerini merkeze alarak öğretim yapan ve ihtisas medresesi düzeyinde olmayan dârülhadis adı altındaki medreselerden ibaretti. Zira Kâdizâdeliler hareketinin, söz konusu dönemde gerek devlet gerekse toplum içindeki bunalımdan şeriata aykırı davranılmasını, bid'atlerin çoğalmasını sorumlu tuttuğunu biliyoruz. Dolayısıyla bu hareketin savunucuları şeriata sıkı sıkıya bağlanılmasını ve bid'atlerin terkedilmesini, kısaca Asr-ı saâdet'teki ve sahâbe dönemindeki anlayışın hâkim kılınmasını savunmuşlardır. Onlara göre söz konusu problemlerin temelinde halkın cehaleti yatmaktadır. Kaldı ki toplumun içinde bulunduğu buhrandan kurtulma çaresi olarak Sivâsîler de şeriata ve Sünnet'e bağlılığa vurgu yapmışlardır. Şu hâlde sorunun odak noktası olan cehalet, dönemin anlayışına göre dârulhadislerin sayılarının artırılmasıyla giderilebilecektir.

133 Ocak, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Dinde Tasfiye (Püritanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış: Kadızâdeliler Hareketi," 225.

134 Selefiyye aslında bir mezhebi değil süreci ifade etmektedir. İbn Teymiyye'nin eserleri de dâhil selef âlimleri, sahâbe ve daha sonraki ulemâ anlamında kullanılmıştır. XIX. Yüzyıla kadar hem Ehl-i Hadisi hem de Ehl-i fıkıhı kapsamaktadır. Selefiyye ile Ehl-i hadis'in aynı anlama gelmesi Vehhâbîlerin iddiasıdır. Bu konuda bk. Ünal - Cengiz, "Osmanlı Selefiligi İddiası: Çivizâde ve Birgivi Üzerine Bir Tetkik," *Osmanlı Düşüncesi: Kaynakları ve Tartışma Konuları* (İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2019), 464, 465.

Bundan başka Osmanlının duraklama ve gerileme devrinde genel medreseler yerine daha fazla sayıda Dârülhadisin kurulmuş olmasının dönemin siyasî, dinî ve içtimaî hâdiselerle irtibatlı birtakım sebep ve sonuçları bulunmaktadır. Dinî ve siyasî bir sebep olarak Selçukluların Şiî - Bâtınî hareketlere karşı Nizâmiye medreseleri ağı ile Ehl-i sünnet itikadını hâkim kılmaya çalıştıkları ve Bâtınî fikirlerle mücadele ettikleri gibi Osmanlı da dârülhadisler yoluyla buralarda tefsîr ve hadis dersleri okutularak Geleneğe dayalı bir İslâm anlayışını egemen kılmayı hedeflemiş görünmektedir. Zira XVI ve XVII. yüzyılda toplumda görülen şer'î şerife aykırı davranışların, tefessüh ve bid'atların çoğalması gibi ictimai ve dinî problemlerin temel sebepleri arasında şeriatın terkedilmesi gösterilmiş, buna karşılık Asr-ı sadet'te yaşanan İslâm'a dönülmesi çare olarak gösterilmiştir. O dönemdeki zihniyete göre bu, tefsir ve hadis ilimlerinin öğrenilmesi ve Kur'ân ve Sünnet'e göre yaşanılması ile mümkün olacaktır. Bu medreselerin çoğalmasının arka planında İslâm'ın benimsetilmesi, İslâm kültürünün yaygınlaştırılması; devlet, aydın ve halk arasında uzlaşmanın sağlanması ve yönetime sadâkatin devam ettirilmesi gibi hedeflere hizmet etmesi de bulunmaktadır.

Siyasî ve içtimaî buhranın sebeplere gelince bunlar; ateşli silahların çıkmasıyla savaşların uzaması, yeni deniz yollarının keşfedilmesi sonucu Avrupa'ya kıymetli madenlerin nakledilmesi, Osmanlı para sisteminin bozulması ve enflasyon, Osmanlının savaştığı devletlerin dirençlerinin artması, uzayan savaşlar yüzünden tımarlı sipahilerin uzun süre topraklarından uzak kalması gibi sebeplerle tımar sisteminin bozulması, bunların sonucu olarak tımarlı sipahiler yerine kapıkulu askerlerinin sayısının giderek çoğalması olarak özetlenebilir. Bunlara ilave olarak nüfustaki hızlı artış sonucu işsizlik baş göstermiştir. Devlet nüfusunun % 80-90 gibi bir oranı köylerde yaşadığından artan nüfusla birlikte tarım arazileri yetersiz hâle gelmiş, bunun sonucu olarak şehirlere göçler başladığı gibi çok sayıda genç medreselere rağbet etmiştir. Bu durum hem medreselerin kalitesini bozmuş hem de mezunların istihdam sorunu "suhte isyanlarına" sebep olmuştur.¹³⁵ Daha önemlisi medreselerde "mülâzemet sistemi"ne¹³⁶ riayet edilmemesi, liyakat ve eğitimi olmayan kişilerin müderrislik ve kadılıklara getirilmeleri,¹³⁷ medrese sistemini bozan sebepler arasındadır.

135 Geniş bilgi için bk. Ünal, "Kâtip Çelebi ve Kadızâdeliler Zihniyeti," 58.

136 Medreseden mezun olanların adlarını "matlab" (rûznâmçe) denilen deftere yazdırıp sıra beklemeleri.

137 Geniş bilgi için bk. Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim* (İstanbul: İz Yayıncılık, 1997), 47.

İbn Teymiyye'nin ve Birgivi'nin fikirlerinden¹³⁸ etkilendikleri anlaşılan ve medrese sistemi içinde yer almadıkları hâlde padişah ve önde gelen devlet adamlarını etkileyip onların siyasî gücünü yanlarına alarak rakiplerine karşı durumu lehlerine çevirmeyi ve devlette kadro elde etmeyi hedefleyen Kadızâdelilerin kelam, felsefe gibi ilimleri tadrîs etmeyi küfür saymalarının, şeriata aykırı uygulamaları ve bid'atlerin çoğalmasını cehalete bağlamalarının ve bunlarla şiddetli bir şekilde mücadele edilmesini savunmalarının tefsir ve hadis öğretimi yapan dârülhadis medreslerinin çoğalmasında rolü bulunmaktadır.

Bunların sonucu olarak diğer umumi medreselerden ümit kesen, Sultan, Vâlide Sultan, Sadrazam ve üst düzey paşaların artan problemlere karşı dârülhadislerle bel bağladıkları söylenebilir.¹³⁹ Daha açık bir ifade ile dünyevîleşme, sefahat, gevşeme, dinden uzaklaşma gibi dinî ve sosyal problemlere karşı kadîm dönemin sâfiyetine dönme düşüncesi ve Kur'ân ve Sünnet ilimlerini ihya edeceği düşünülen dârülhadisler çözüm olarak düşünülmüştür.

Ayrıca benzer problemlere çözüm arayan Çorlulu Ali Paşa'nın (ö. 1123/1711), genel medrese yerine dârülhadis yaptırması dikkat çekicidir.¹⁴⁰ Keza gevşemenin ve sefahatin daha öne çıktığı Lale devrinde (1718-1730) Sadrazam Nevşehirli Damad İbrahim Paşa (1718- 1730 arası), şehrin merkezi olarak kabul edilen Şehzadebaşı'nda dârülhadis kurdurmuştur.¹⁴¹ Bütün bunlar, devletin kriz ve çözülme dönemlerinde, Geleneğe dönmeyi çözümlerden biri olarak gördüğünü, toplumdaki dinî ve ahlâkî tefessühün ancak böyle önüne geçilebileceğinin düşünüldüğünü göstermektedir.

138 Birgivi'nin İbn Teymiyye'den etkilendiği görüşü fikirleri arasındaki farklılıklardan dolayı tartışılmıştır. Öyle ki İbn Teymiyye'nin aksine Birgivi şefaati, kabir ziyaretini ve tevessülü caiz görür. Ayrıca kendisine ait olmadığı tesbit edilen (bk. Ahmet Turan Arslan, "İmam Birgivi'ye Nisbet Edilen Bazı Eserler," 1. *Ulusal İslam Elyazmaları Sempozyumu* (13-14 Nisan 2007) Bildiriler Kitabı ed. İbrahim Gümüş, (İstanbul: 2009), 180-181) *Risâle fi ziyâretü'l-kubûr* risalesi hariç Birgivi'nin eserlerinde İbn Teymiyye ve talebesi İbn Kayyim el-Cevziyye'ye atıfta bulunulmaz. Birgivi'nin her bida'tı dalâlet saydığı, Kur'ân ve Sünnet dışında her türlü İslâmî geleneği reddeden ilk tasfiyeci olduğu (Ocak, "XVII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Dinde Tasfiye (Püritanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış: Kadızâdeliler Hareketi," 210) şeklinde çok yaygın olan iddialar, onun *Tarika*'daki görüşleriyle uyuşmamaktadır. Geniş bir değerlendirme için bk. Cengiz, "16. Yüzyıl Osmanlı Düşüncesinin Kaynakları," 150; ayrıca bk. İbrahim Kutluay, "Birgivi'nin et-Tarikatü'l-Muhammediyye'sinde Delil Olarak Kullandığı Hadislerin Kaynak Değeri Üzerine Bir Tahlil," *Balikesirli Bir İslâm Âlimi: İmam Birgivi*, ed. Mehmet Bayyigit vd. (Balıkesir: Balıkesir Büyükşehir Belediyesi, 2019), 2: 461-489.

139 Yardım, "Osmanlı Devrinde Dârülhadisler," 172-173; Çiftçi, *Süleymâniye Dârülhadisi*, 35.

140 Çiftçi, *Süleymâniye Dârülhadisi*, 36.

141 Yardım, "Dârülhadis," 8: 532.

Sonuç

Bu çalışmadan çıkarılabilecek sonuçlar şu şekilde özetlenebilir:

Adları he ne kadar dârülhadis olsa da bu medreselerde, ihtisas medreselerinden umulan ölçüde hadise dair ilimlerin ve eserlerin yoğun bir şekilde okutulmadığı, daha sonra bu adın genelleştiği söylenebilir. Fâtih ve Kanûnî dönemlerinde Sahn-ı Semân ve Süleymaniye medreselerinde vakfiyelerde konulan şartlar gereği, daha seçkin müderrisler görev yaparken müteakip dönemde diğer mezkûr medreselerin bir kısmında “bazı müderrisler”in hadis ilmine yeterince vâkıf olmadıklarına dair kaynaklarda bilgiler yer almaktadır. Süleymaniye Dârülhadisi her ne kadar en üst medrese olsa da hadis ilmine aynı nisbette önem verilmediği, âlimlerinin dil ve fıkıh gibi alanlarda öne çıktıkları söylenebilir.

Sahn-ı Semân medreselerinde ve dârülhadislerde vazife deruhte eden müderrislerin hadis alanında telif ya da şerh türü eserlerinin sayısı ve çeşit bakımından mahdut olduğu; hadis ilmi özelinde ifade edersek Osmanlı ulemâsının orijinal eser telif etmekten daha çok, himmetlerini hadis alanında zirve olmuş eserlere şerh, hâşiye, ta'lik ve ihtisar nev'inden çalışmalar yapmaya sarf ettikleri ve bunlarla yetindikleri belirtilmelidir. Bunun Osmanlı medrese sisteminin yapısı gereği âlet ilimlerine öncelik verilmesi, hadis ve tefsir ilimlerinin tahsilin son yıllarına denk gelmesi, müderrislerin sık sık görev yerlerinin değişmesi, ulemânın kadılığa rağbet etmesi, müderrislerin medreselerde yoğun bir şekilde kitap ve ders takriri ile meşgûl olmaları, ayrıca bürakratik vazifelerinin bulunması, tek bir alanda uzmanlaşmaktan ziyade allâme tipi müderris olarak pek çok ilimde behre sahibi olmanın tercih edilmesi gibi sebepleri vardır. Bu durum, müderrislerin tek bir hadisin şerhine tahsis ettikleri eserlerinde bile dil ve tasavvufun ağırlığının hâkim olması şeklinde tezahür etmiştir.

Müfredat açısından değerlendirildiğinde Osmanlı medreselerinin ilk basamaklarında okunan usûl-i hadîsten sonra, ihtisas medreselerinden olan dârülhadislerin müfredatında rivâyetü'l-hadîs ve dirâyetü'l-hadîsle ilgili eserlerin yer aldığı, müfredatta sened bilgisi, râvi biyografileri, cerh ve ta'dil gibi konulara yer verildiği ve hadislerin senedleriyle birlikte ezberletildiği anlaşılmaktadır. Her dârülhadis “ihtisas medresesi” olmadığından dârülhadisin vakfiyesinde hadis okutulması şart koşulmuşsa hadis ilmine öncelik ve ağırlık verildiği, kitap seçiminin ise müderrislere bırakıldığı görülmektedir. Ayrıca medreselerde bir eserin mutlaka tamamının okunmasının zorunlu olmadığı ve kitabın kalan kısmının ileriki safhalarda

tamamlanabildiği anlaşılmaktadır. Öğretimde tedricî bir metodun takip edildiği, okunacak kitapların kolaydan zora doğru belirlendiği ve metnin yanında şerhinin de okunduğu dikkat çeken diğer hususlardandır.

Her türlü yeniliğe karşı olan Kadıızâdeliler hareketinin mümessillerinin; sosyal ve siyasî buhranların arttığı XVI. özellikle XVII. yüzyılda dönemin siyasî, iktisadî ve askerî şartlarından doğan ve devletin ve toplumun içinde bulunduğu buhranı ve gerilemeyi dinden uzaklaşmaya, şeriata muhalefet etmeye, bid'at ve hurafelerin çoğalmasına bağladıkları, bunun temel sebebinin ise cehalet ve bu ortamdan istifade eden tarikatlar ve tarikat şeyhleri olduğunu iddia ettikleri görülmektedir. Daha önemlisi XVI. yüzyıla kadar korunabilen medrese-tekke uyumu ve dengesinin Kadıızâdelilerin aşırı ve katı anlayışları ile bozulduğu ve toplumda gerginliğe yol açtığı müşahede edilmektedir. Ne var ki Kadıızâdeliler hareketinin önde gelenlerinin yukarıda zikrettiğimiz görüşlerinin arkasına sığındıkları, şeriati ikâme etme ve toplumu ıslah etme maksadıyla ortaya çıksalar da asıl gayelerinin hareket mensupları için iktidardan birtakım makamlar devşirmek olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. Ayrıca dönemin sadrazamı Sokullu Mehmet Paşa'yı (ö. 987/1579) yanlışları sebebiyle sert bir dille ikaz eden ve gördüğü yanlışları açıkça ifade edip yetkilileri ve görevlerini yapmadıkları gerekçesiyle devlet hizmetindeki ulemâyı uyaran Birgivi (ö. 981/1573) gibi âlimlerin yanı sıra, o dönemde sultana ve döneminin önde gelen idarecilerine yakın olmayı hedefleyen bazı medrese âlimlerinin iktidarın uygulamalarını meşrulaştırmak gibi bir rol üstlendikleri de göze çarpmaktadır.

Dârülhadislerin halka, Sünnet'i ve hadis ilimlerini en doğru şekilde öğretmek ve cehaletle mücadele etmek maksadıyla kurulması, mevcut sıkıntılardan böyle çıkılabileceğinin düşünülmesi, devlet erkânının samimi olarak ve söz konusu hareket mensuplarının ise zâhirde de olsa bu amaç etrafında birleştiklerini söylememizi mümkün kılmaktadır. Mezkûr yüzyıllarda dârülhadislerin çoğalmasında, Osmanlının o dönemde hemen her alanda görülen bunalımın ancak Hz. Peygamber ve ashâbın yaşayıp öğrettikleri İslâm'a dönülmesi ile aşılabileceği fikrini savunan bu hareketin etkisi büyüktür. Dârühadislerle ve orada okutulacak derslerle ilgili uygulamalar, söz konusu dönemde devletin kriz, çözülme ve bunalım zamanlarında çözüm yollarından biri olarak Asr-ı saâdetin saflığına ve Geleneğe dönmeyi bir kurtuluş yolu şeklinde gördüğünü, bu türden uygulamaları toplumdaki dinî ve ahlâkî çözülme ve bozulmaya bir çare kabilinden değerlendirdiğini düşündürmektedir. Ayrıca tarih boyunca dârülhadis adı altında ihtisas medrese-

leri kurulmasına ve bu medreselerde, Süleymaniye medreselerinde olduğu gibi, ağırlıklı olarak fıkıh okutulmasına rağmen, Osmanlı döneminde dârü'l-fıkh adını taşıyan müesseselerin görülmemesi dikkat çekicidir.

Siyasî bir gerekçe olarak iktidarın o dönemde artan Şii tehlike ve tehdidine karşı tefsir ve hadis ilimlerini okutarak mücadele edilebileceği değerlendirmesinde bulunduğu dikkat çekmektedir. Süleymaniye Medresesi bünyesinde yer alan ve yoğun olarak hadis, tefsir ve fıkıh ilimlerinin okutulduğu Dârülhadis'in en üst medrese sayılması, Osmanlı'nın Şam ve Mısır ulemâsını İstanbul'a ve Osmanlı topraklarına çekmeye ve onlarla ilmî kanaldan rekabet etme düşüncesine dayandırılabilir. Müfredatında naklî ilimler kadar aklı ilimlere de yer veren Sahn-ı Semân medreseleri modeli ve uygulaması bir yana bırakılarak sistem içinde aklı ilimlerin okutulduğu fakülteler mevcutsa da bu ilimlerin ihmal edilip Kur'ân'ın ve hadis ilminin öncelendiği dârulhadislerin çoğalmasının söz konusu cehaleti ortadan kaldırmada çözüm olarak düşünülmesi ve bu yöntemlerin veya çözüm arayışlarının dönemin siyasî, iktisadî ve dinî sorunlarına ne ölçüde çare olduğu ayrı bir araştırma konusudur.

Kaynakça

- Ahmed Cevdet Paşa. *Târîh-i Cevdet*. Dersâadet: Matbaa-i Osmaniye, 1309.
- Ahmed Çelebi. *İslâm'da Eğitim Öğretim Tarihi*. Trc. Ali Yardım. İstanbul: Damla Yayınevi 1983.
- Akgündüz, Hasan. *Klasik Dönem Osmanlı Medrese Sistemi, Amaç, Yapı, İşleyiş*. İstanbul: Ulusal Yayınları, 1997.
- Altuntaş, Mustafa Celil. "Osmanlı Döneminde Hadis İlimi." Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2018.
- Arslan, Ahmet Turan. "İmam Birgivi'ye Nisbet Edilen Bazı Eserler." 1. *Ulusal İslâm Elyazmaları Sempozyumu Bildiriler Kitabı*. Ed. İbrahim Gümüş. İstanbul: 2009: 180-181.
- Atâî, Atâullah b. Yahyâ Nev'izâde. *Hadâiku'l-Hakâik fi Tekmileti's-Şakâik*. İstanbul: 1268.
- Atay, Hüseyin. "Fâtih Süleymaniye Medreseleri Ders Programları ve İcâzetnâmeler." *Vakıflar Dergisi* 13 (1981): 171-236.
- Baltacı, Cahit. *İslâm Medeniyeti Tarihi*. İstanbul: İFAV, 2005.
- Baltacı, Cahit. *XV ve XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri*. İstanbul: İrfan Matbaası, 1976.
- Bilge, Mustafa. *İlk Osmanlı Medreseleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1984.
- Bozkurt, Nebi. "Dârülhadis." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8: 527- 529. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Bursalı, Mehmet Tahir. *Osmanlı Müellifleri*. Haz. M. A. Yekta Saraç. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2016.

- Cengiz, Osman. "16. Yüzyıl Osmanlı Düşüncesinin Kaynakları: Çivizâde- Ebusu'üd-Birgivi." Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi, 2018.
- Çavuşoğlu, Semiramis. "Kadızâdeliler." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 24: 100-102. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Çavuşoğlu, Semiramis. "The Qadizade Movement, An Attempt of Şeriat-Minded Reform in the Ottoman Empire." Doktora Tezi, Princeton University, 1990.
- Çiftçi, Mehdi. *Süleymaniye Dârülhadisi*. İstanbul: Kitabevi, 2013.
- Doğmuş, Lokman. "Türkiye'de XVII. Yüzyılda Dinî Çatışmalara Sosyolojik Bir Bakış: Kadızâdeliler ve Sivâsiler." Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2002.
- Erdem, Elif. "Anadolu'daki Dârülhadislerin Mahiyeti." *Anadolu'da Hadis Geleneği ve Dârül-Hadisler Sempozyumu*. 179-196. Samsun, 2011.
- Ergin, Refik. "İslâm Düşüncesinde Zâhir-Bâtin Ayrımı Açısından Kadızâdeliler Örneği." Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2007.
- Furat, Ayşe Z., "Fâtih ve Süleymaniye Medreselerinde Verilen Din Eğitimi." Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2004.
- Gül, Ahmet. "Osmanlı Medreselerinde Eğitim-Öğretim ve Bunlar Arasında Darülhadislerin Yeri." Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 1989.
- Gündoğdu, Cengiz. "XVII. Asır Osmanlısında Siyasî Otoritesinin Ulemâ - Süfi Yaklaşımına Dair Bir Örnek: IV. Murad- Kadızâde-Sivâsi." *Dini Araştırmalar* 5 (1999): 203-223.
- Hess, Andrew C. "The Ottoman Conquest of Egypt (1517) and the Beginning of the Sixteenth Century World War." *Middle East Studies* 4 (1973): 55-76.
- Hızlı, Mefail. "Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler." *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2008): 25-46.
- İbn Attâr, Ebü'l-Hasen Ali b. İbrahim b. Dâvûd. *el-İ'tikâdü'l-hâlis mine-ş-şekki ve'l-intikâd*. Thk. Sad b. Hilâl. Katar: Vizâretül-evkâf ve şu'ni'l-islâmiyye, 1432/2011.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Meni' ez-Zührî. *es-Sîretü'n-nebeviyye mine't-Tabakâti'l-kübrâ li İbn Sa'd*. Kahire: ez-Zehrâ li'l-İlâmî'l-Arabî, 1989.
- İnalçık, Halil. "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire: 1600-1700." *Studies in Ottoman Social and Economic History*. London: Variorum Reprints, 1985.
- İnalçık, Halil. *Devlet-i âliyye-Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II*. İstanbul: 2014.
- İpşirli, Mehmet. "Medrese." *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 28: 327-333. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003.
- İpşirli, Mehmet. "Sahn-ı Thaman." *Encyclopedia of Islam* El². 8: 842-843. Leiden: E. J. Brill, 1980.
- İzgi, Cevat. *Osmanlı Medreselerinde İlim*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1997.
- Karacabey, Salih. "Hadis Öğretiminde Medrese ve Dârül-hadislerin Yeri." *Anadolu'da Hadis Geleneği ve Dârül-Hadisler Sempozyumu*. 217-243. Samsun: 2011.
- Karacabey, Salih. "XV ve XVI. Asır Osmanlı Medreselerinde Hadis Öğretimi." *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (1992): 227-235.
- Karadaş, Çağfer. "Sivâsiler-Kadızâdeliler Olayı İnanç Boyutu." *İlim ve Kültür Tarihinde Sivâsiler Ulusal Sempozyumu Tebliğleri*. 107-124. Sivas: 2010.

- Kâtip Çelebi, Hacı Halife Mustafa b. Abdullah. *Mizânü'l-hak fi ihtiyârî'l-ahak*. Hazırlayan Orhan Şaik Gökyay. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1972.
- Kazıcı, Ziya. *Anahatları İle İslâm Eğitim Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1995.
- Kutluay, İbrahim. "Birgivi'nin et-Tarîkatü'l-Muhammediyye'sinde Delil Olarak Kullandığı Hadislerin Kaynak Değeri Üzerine Bir Tahlil." *Balikesirli Bir İslâm Âlimi: İmam Birgivi*. Ed. Mehmet Bayyigit vd. 2: 461-489. Balikesir: Balikesir Büyükşehir Belediyesi, 2019.
- Kutluay, İbrahim. "Dâvûd-i Karsî'nin Şerhu Usûlî'l-hadis li'l-Birgivi Adlı Eserinin Kaynakları, Metodu ve Sünnetle İlgili Görüşleri." *Dâvûd-i Karsî Sempozyumu*. 204-224. Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2017.
- Makdisî, "Madrasa", *Encyclopedia of Islam EI²*. 5: 1126. Leiden: E. J. Brill, 1980.
- Makdisî, G. *The Rise of Colleges*. Edinburgh: 1981.
- Memiş, İbrahim. "Anadolu Hadis Geleneğinde Edirne Dârü'l-hadis'inin Yeri." *Anadolu'da Hadis Geleneği ve Dârü'l-Hadisler Sempozyumu*. 119-134. Samsun: 2011.
- Muallim Cevdet. *Mektep ve Medrese*. Hazırlayan Erdoğan Eruz. İstanbul: Çınar Yayınları, 1978.
- Naîmâ, Mustafa. *Naîmâ Târîhi: Ravzatü'l-Hüseyn fi hulâsati ahbârî'l-hafîkayn*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1281-1283.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "17. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Dinde Tasfiye (Pürütanizm) Teşebbüslerine Bir Bakış: Kadızâdeliler Hareketi." *Türk Kültürü Araştırmaları* 19/1-2 (1984): 208-225.
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Klasik Dönem Osmanlı Düşünce Hayatı." *Türkler* 11 (2002).
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Yeniçağ Anadolusunda İslâm'ın Ayak İzleri: Osmanlı Dönemi*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2012.
- Okuyan, Mustafa. "Muhammed İbn Himmât ed-Dimeşki'nin Netîcetü'n-Nazar fi İlmi'l-Eser Adlı Eserinin Tahkiki." Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2005.
- Ory, S. "Dar al Hadith." *Encyclopedia of Islam EI²* (Ing.). Suppl., Leiden: E. J. Brill (1980): 195 -197.
- Öngören, Reşat. "İshâk Hocası." *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 22: 534. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Özervanlı, M. Sait. "Selefiyye." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 36: 402. İstanbul: TDV. Yayınları, 2009.
- Öztürk, Necati. "Islamic Orthodoxy Among the Ottomans in the Seventeenth Century with Special Reference to the Qadi-Zade Movement." Doktora Tezi, Edinburgh University, 1981.
- Sezgin, Fuat. "Dar al-Hadith." *Encyclopedia of Islam EI²*: 125. Leiden: E. J. Brill, 1980.
- Şanal, Mustafa. "Osmanlı Devleti'nde Medreselerde Ders Programları, Öğretim Metodu, Ölçme ve Değerlendirme, Öğretimde İhtisaslaşma Bakımından Genel Bir Bakış." *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (2003), 1: 14.
- Taşkın, Ünal. "Klasik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları." *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 1/3 (2008): 353-354.
- Taşköprizâde, *Hadâiku's-şekâik (Şekâik-ı Nu'maniye Tercümesi)*. Çev. Mecdi Mehmed Edirneli. Y.y.: Dârü't-tibâati'l-âmire, 1269.

- Terziođlu, Derin. "Sunna - Minded Sufi Preachers in Service of the Ottoman State: The Nasihatnâme of Hasan addressed To Murad IV." *Archivum Ottomanicum*. ed. György Hazai. Wiesbaden: Harrasowitz Verlag, 2010: 241-263.
- Unan, Fahri. "Sahn-ı semân." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 35: 532-534. İstanbul: TDV Yayınları, 2008,
- Unat, F. Reşit. *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1964.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Çandarlı Vezir Ailesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1974.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1973.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1984.
- Ünal, Mehmet Ali - Cengiz, Osman. "Osmanlı Selefliđi İddiası: Çivizâde ve Birgivi Üzerine Bir Tetkik." *Osmanlı Düşüncesi: Kaynakları ve Tartışma Konuları*. 461-501. İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2019.
- Ünal, Mehmet Ali. "Kâtip Çelebi ve Kadızâdeliler Zihniyeti." *Uluslararası Kâtip Çelebi Araştırmaları Sempozyumu*. Ed. Turan Gökçe vd. 51-74, İzmir: İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Ürkmez, Ahmet. "Kadızâdeliler-Sivâsiler Tartışmalarının Hadis İlmine Etkisi ve İdrâku'l-Hakika Örneği." Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2000.
- Ürkmez, Ahmet. *Fikri İhtilâflar ve Hadis*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018.
- Yakupoğlu, Kenan. "Osmanlı Medrese Sistemi ve Felsefesi." Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 1997.
- Yardım, Ali. "Dârülhadis." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 8: 529- 532. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Yardım, Ali. "Osmanlı Devrinde Dârü'l-hadisler." *Osmanlı*. Ed. Güler Eren. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- Yardım, Ali. *Hadis I*. İstanbul: Damla Yayınevi, 1997.
- Yıldırım, Selahattin. *Osmanlı İlim Geleneğinde Edirne Dârülhadisi*. İstanbul: Dârülhadis, 2001.
- Yılmaz, Yasin. *Kanûni Vakfıyesi Süleymaniye Külliyesi*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 2008.
- Yücel, Ekrem. "Osmanlı Devri Dârü'l-Hadisleri ve Hadis Eğitimi." Doktora Tezi Ankara Üniversitesi, 2012.
- Yücel, Ekrem. "Dârü'l-hadislerin Müfredatı ve Eğitimi." *Anadolu'da Hadis Geleneği ve Dârü'l-Hadisler Sempozyumu*. 273-292. Samsun, 2011.
- Zengin, Salih Zeki. "Osmanlı Medreselerinde Gerileme Sebep ve Sonuçları Üzerine bir Değerlendirme." *Vakıflar Dergisi*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1997.

